

SZABÓ SÁMUEL

TÖRTÉNELMI SOROK

a brassói százesztendő's unitárius egyházközségről

A brassói unitárius egyházközség, Egyházunk legnépesebb gyülekezeteinek egyike, az idén ünnepli fennállásának századik évfordulóját. A templom bejáratánál az alábbi szövegű díszes márványtábla tudósít az egyházközség történetének néhány nevezetesebb eseményéről:

„1568 febr. 12. Prédikált Dávid Ferenc e városban

1777. Első írott emlék a Hosszú utcai imaházról

1885 ápr. 6. Megalakult itt a leányegyházközség

1925 május A Rózsatér-i épület megvásárlása

1936 május 17. Felavatták a jelenlegi templomot“.¹

1. Első egyházi emlékünkk

A mai köztudat 1885-től számítja a brassói unitárius egyházközség életét. Pedig ha jól utána kutatunk, sok feljegyzés tanúskodik régebbi unitárius múlttól.

Az első unitárius istentisztelet Brassóban 1568-ban volt, amikor János Zsigmond fejedelem meglátogatta a várost. Kíséretében volt udvari prédikátora, Dávid Ferenc is. A fejedelem látogatásával kapcsolatban Christian Massa, barcarozsnyói szász evangélikus pap feljegyezte:

„Február 12-én Dávid Ferenc prédikációt tartott a brassói kolostorban levő magyar templomban, ahová a Fejedelem a kancellár [Csáki Mihály] úrral és az előkelő udvari emberekkel felvonult“.²

A reformátor számára nem volt ismeretlen a Cenk alatti város, mert 1545-ben itt tanult. A Honterus János alapította iskola anyakönyvében található „Franciscus Colosvarinus“ nevű diák ugyanis azonos Dávid Ferencel.³

Az erdélyi unitárius egyház megalakulása óta megszakításokkal, a Székelyföldről ide betelepülő unitáriusok sokszor egymásra találtak és különböző módon próbálkoztak gyülekezeti életet kialakítani, vallásuk gyakorlása végett. Jelenlétükről tanúskodnak a magyar evangélikus és református egyházközségek anyakönyvei, melyekben évről-évre unitárius keresztelesek, esketések és temetések fordulnak elő a 16. és 17. század folyamán.

2. Brassói unitárius gyülekezet a 18. században

Írott emlékeink szerint, lelkes unitáriusok jóvoltából a 18. században többször is felbukkan a brassói unitárius gyülekezet neve. A városi le-

véltár hatalmas percsomója egy 1777-ben létezett itteni gyülekezetről ad számot. Ebből tudjuk, hogy Gedő István sepsiköröspataki lelkész szolgált ide be; az iratok sajnos egyetlen gyülekezeti tag nevét sem említik fel. A per anyagából és a szerző kutatásából megállapítható, hogy az unitárius imaház a Hosszú utcában (mai 191. házszám) volt.

Periratok a gyülekezet nehéz helyzetére utaló alábbi eseményről számolnak be.

„Species facti“ (azaz Történeti részletezés). 1777 évi május 11-én. A ns. háromszéki érdemes unitárius egyházkör érdemes unitárius esperesének, tiszteletes Mihály István úr ó kegyelmének parantsolatjára az alárendeltségem igazságáért a régi időktől fogva szabadon gyakorolt szentséges szolgálatunk Brassóban s annak is Ó-Brassónak Hosszú nevezett utcájába addig békekességben meghagyott szállásunkra, asztalos, vagy ácsmester Czerbert Mihály úr házához egyrészt Por Jánossal szomszédos, másrészt Gages úr majorjával szomszédos helyre eljöttem avégül, hogy ottan úgy istentiszteletet tartanék, mint pedig gyóntatnék, egy szóval a brassai unitáriusoknak úrvacsorát osztanék, Midőn szép számmal, úgy 60—70-en összegyűltünk volna és szentséges munkánkhoz hozzá is fogtunk volna, bejött három ember, ahogy azután megtudtam az első Bolgárszegben lakó István nevű templomszolga, ki a méltóságos falnagy [városbíró-helyettes] úrra hivatkozott, kit megkérdeztem jövetelének szoros céljáról, megvallotta, hogy a kezdeményező tiszteletes Administrator parantsolattyára jött, de a papnak a haját nem ő, hanem a társa fogta meg. Második Ó-Brassóban a Közép utcában lakó Gregorius kocsmáros, harmadik előttem ismeretlen egyén, mint küldöttek, kik minket isteni szolgálatunkban zavarni kezdének annyira, hogy elébb a magunk mentségére mégcsak szólni sem tudtunk. Asztalunkat felforgaták s az úrvacsorához kikészített kenyerünket és borunkat a földhöz verték, megkárosítottak amint azt az elvitt tárgyak felsorolásából és két mézszégető karácsonyfalvi emberek vallomásából nyilvánvaló lesz. Utóbb az egyik csak reám rohana és megfogva hajamat azt mondta: „No pap, mondjon teremtetted, hol a kehel?“, vagy zavaromban ahogy megértettem, „No ebatta papja, hol a kehel?“ A hajamat kétszer is megfogta s a híveim közül az egyik azt onnan kiszabadította. Kérdésünkre, hogy ezt kinek a rendeltére hajtják végre, így szóltak: „A Bíró, a bíró parantsolta.“ Tiltakoztam a hajam megfogása ellen, valamint a szentséges munkánkban való zavarásért, mire kimentek. Zavarunk közben mégis eszünkbe jutott, hogy ezt azonnal úgy a méltóságos Bíró úrnak, mint a méltóságos Falnagy úrnak megjelentsük. Hogy a fenti eset így történt, arról Isten előtt is bizonyítok. Gedő István lelkész, sepsiköröspataki unitárius lelkész.“⁴

Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy ez a támadás és türelmetlenség mennyiben ártott a gyülekezetnek és mi maradt meg belőle. Gödri János brassói magyar evangélikus pap krónikája viszont 1786-ban feljegyezte az unitárius közösség későbbi létezését ezekben a sorokban:

„VIII. Tzikkely. Az unitáriusoknak Templomunkban tartandó Cultus haszontalan kívánságáról. 107. Még a' Calvinistáknak Templomunkhoz való praetensiojukat alig vertük vala vissza, és noha ezek az Árius és Socianus maradványi jól tudták, hogy amazok nem nyertének semmit: mindazonáltal ők is próbát téznek, noha valamivel emberségesebben. Ezek ez iránt két ízben késértének engemet: A) Februariusnak 12. napján 1786 esztendőben. Alkalmatosságot adott erre egy szolgálonak halála,

kinek temetésére egy Unitárius cartétsoló [gyapjúfésülő] Papot és Mes-tert hozott vala.

Az én feleletem e' volt: A' dolog nem tőlem függ. Az öregek, kiknek ezt jelentem, denegálják kéréseket ezen okokból: A) Calvinistáknak sem engedték meg és az régi szokás ellen vagyon. B) Áprilisknak 17.-ik napján a.c. a' második próbát is próbálják az Áriánusok ez iránt és sokkal módosabban: Kéréseket teszik elő, hogy engedjük meg nekik Templo munkat esztendőnkint négyszer, mégpedig a' meg fészített és feltámadott Jézusnak nevére. Szükségeket panaszolják, hogy itt egy érdemes emberek sint; egy szitás vala, kinek felesége Lutherana, de jószága nintsen, ahol Communis végett öszvegyülhetnének... A' Subscriptio ez vala: „Ugyan azon egy élő igaz Istent, Sz. Fia által imádó keresztény felebarátjai Nemes Brassó Várossában és körülötte mulatozó Unitária Sz.' valáson levők közönségesen.“ (Nota) De kik ezek vezetői: Egy Szitás, egy Cartétsoló legén: egy vén Szolgáló, ez a: Gotsmánnéjok. Tsak egy sem neveztetik nevén! Kérésöket elutasítottam.“⁵

A brassói gyülekezet életrevaló vezetője 1798. január 19-én az alábbi levelet intézte Lázár István püspökhöz és a Főtanácshoz istentiszteleti hely szerzése érdekében:

„Alázatosan jelentem tisztelendő Fő Püspök Úr[nak] és a Generale Sz. Consistorium tisztelendő Úrai[nak], hogy a Brassai unitaria kitsin Ecclesia naponként szépen nevededik, de mégis Isteni tiszteletre való tulajdon helj 's alkalmatosság nélkül tsak szűkölködik, melj miatt tsendesen és szép rendel az Isteni szolgálat alig mehet véghez. Innepek alkalmatosságával minden felől az Atyafiak egyben gyűlvén igen sokan valánk, úgy hogy a' kitsin heljen alig lehetet férnünk: még tsak álló heljéből is a' sz. úrivatorát osztó Pap nem mozdulhat vala. Instálok azért nagy alázatosan mind a' Tisztelendő Fő Püspök úrnak mind a Generale sz. Consistoriumnak az én atyámfiával azon, hogy méltóztassanak magok böltéseségek szerint bár valami modon feltalálni, melj szerint lehessen egy küs tulajdon heljet szerezni az Isteni sz. szolgálatnak gyakorlására, hogy azt mü is minden tsendességgel és szép rendel szíveinknek igen nagy örömeire véghez vihetnök, melj szent dologban rajtunk való megindulásokat és Segéjzéseket midőn egész reménységgel az én Atyám fiaival várnám a tisztelendő Uraknak és kívánnám, hogy az sok időkig az Úr Isten szeretsésen éltesse és mint a Tisztelendő Fő Püspök Urat, úgy a Generale sz. Consistoriumot is és tapasztalt szent Kegyességekben ezen Brassai kitsin Ecclesiát is ajánlanám maradok alázatos öreg szolgálója

Székely Kata

a Brassai kitsin Unitaria Ecclesia
igazgatója“

Lázár István püspök megjegyzése a levél hátlapjára: „Presentatea 10. Febr. 1798. A Brassai Ecclesiának Curatrixa Székely Kata levele.“⁶ A püspök válaszát vagy más elintézését nem ismerjük.

3. Unitárius leányegyházközség alakulása Brassóban

A brassói unitárius gyülekezet életét a 19. században leányegyházközség alakítására irányuló törekvés jellemzi. 1807-ben újból kérést intéztek Lázár István püspökhöz és a Főtanácshoz imaház ügyében:

„Mi kik itten Brassó n[emes] Városában az Unitaria Religion felesen öszve gyülekezet, Christus Nyájainak Isteni Szolgálatra Rendeltetett alkalmatosságunk nem lévén; alázatosan foljamodván, Jelentjük a Fő

Tisztelendő Püspök Úrnak s az Méltóságos Fő Consistoriumnak, hogy mind öszve gyűlvén 200 és egy nehányan vagyunk, de Isteni Tiszteletre Szabados helyünk nem lévén, most az itt úgy nevezni szokott Oh Brassóban találtunk egy bizonyos jó alkalmatosságot, meljet meg vásárolni magunk közt el végeztünk, de ennek Summás le fizetésére tehetetlenek lévén, mivel az alkalmatosságnak egész ára teszen két ezer, 2000 forintokat, az aránt pedig foljamodunk alázatossággal bizodalmon a Fő Tisztelendő Püspök Úrhoz és a Méltóságos Fő Consistoriumhoz, hogy az közönséges Status pénzéből fel segélleni Méltóztasson, mert különben az alkalmatosság igen jó és Szép heljen vagyon és ezen kívül Három Házok vadnak Rajta, ugy hogj a középső leg nagyobb lévén, ebben Isteni Szolgálatra éppen jó hely volna, az más két házokban pedig lakost Szállítván, azon Summás pénznek az procentója minden esztendőnkint ki jőne, és még ezen kívül az épületnek Romlotságát is Reperálni az intresből hátra maradot pénzből lehetne.

Meljre nézve alázatosan, de bizalmason foljamodunk az Méltóságos Fő Consistoriumhoz, hogy nyomorult voltunkat meg Tekinteni könyörülő volta Szerént Méltóztasson, mivel már arra való helyünk Teljességgel Sohult nintsen, hol tsak egy Uri Vatsora vételére egybe gyűlhetnénk, és hogj Széljelj mint valami pásztor nélküli valo nyáj ne terjednénk, de minekünkis lehetne bizonyos alkalmatosságunk. Mi er[r]je nézve az jóságának el adattatását fel tartottuk olj bizodalommal, Hogy kegyelmet találván, az közönséges Status pénzivel valo fel Segíttetésünkre, Melj kérésünknek fel segíttetésére alázatosan Instáljuk az Méltóságos Fő Consistoriumot és alázatos kérésünknek jó válaszát elvárván, Maradunk könyörögve

Fő Tisztelendő Püspök Úrunknak

és Méltóságos General fő Consistoriumnak alázatos szolgálai Udvarhelj-Széki Homoród Karátsonfalvi Kováts Mihály Curator. Rvai Kállai János, Toth István, Dakó Sámuel mpr. 1807. Julii.⁴⁷

Úgy látszik, kérésük jó visszhangot keltett, mert már 1807. szeptember 20-ra beérkezett a püspökségre a helyzet kivizsgálására kiküldött bizottság jelentése az alábbi tartalommal:

„Fő Consistoriumnak az Ádámosi Ekklézsia Filialissában Sövényfalván ezen folyó 1807-dik esztendőben Julius 2-dik Napján tartatott Gyűléséből datált s' hozzánk utasított Parancsolattyát egész tisztelettel vévén az aránt, hogy mennénk Brassóba és ottan tökéletes végire járván mind annak, Hány Vallásunkon lévő 's maguk örökségeiken lakó egész Gazdák. Hány szolgálatban levők légyenek Brassóban; mind pedig annak, hogy a Brassai Hitünk Sorsossai' Kérelem Levelekben kinevezett Telek mitsoda Statusban vagyon 's mind ezekről környülállásosan a' T. Representativum Consistoriumnak Opinionkkal együtt referálnánk: ennél fogva mi is a' parantsolt Helyre bé-mentünk e' folyó 1807-dik esztendőben Augusztusnak 20-dik napján és ottan a' lehetőségig a' parantsolt tárgyakban foglalatoskodtunk 's úgy találtuk, hogy Vallásunkon lévő Házas Gazdák, kik egész házok' népével Hitünk Sorsosai, vagynak 4-én, Felemás Házas Személyek, kik között vagy a' Férfi, vagy az Asszony tartozik vallásunkhoz, vagynak 7-en, ezek közül pedig haton a' maguk tulajdon örökségeiken, öton béres házban laknak s' mindnyájan többire Mester emberek. Találatott továbbá hét Vallásunkon lévő s' Brassóban lakó s' magukat ott is fundálni kívánó Egyes Legények; eze-

ken kívül Szolgák és Szolgálók az Ūri vatsoranak alkalmatosságával néha 80-non, néha 100-zan s' többen is szoktanak megjelenni. A mi pedig a Telket illeti, aztat megjárván s' meg vizsgálván úgy láttyuk, hogy ha a Status meg veszi 's Kárt nem vall benne, lévén a Telek Szép helyen, a' fundus ugyan nem nagy, de a rajta lévő 's Sendellyel tsak most fedett Épület jó pintzével 's Három Szobáival együtt fölthalálható. Alázatos szolgálai: Donáth Mihály, Maurer Sándor és Mikó Sámuel Aktuarius.⁴⁸

Hamar válasz is született erre a Főtanács részéről, melynek lényege: „minthogy a közönségünk Cassajának elégtelen volta miatt alamizsna szedés által kellek kipótoltatni, míg a jó móddal megeshetnék a vásárnak teljesítésére nem találhatott ezen Consistorium a költsönzésen kívül más módot“, egyben utasította a brassóiakat, hogy „ennek előmozdítására vala oda benn lévő Hitbeli Atyánkfia, Nagy Ajtai oskolamester Bentze András ő kelmétől törvényes Interess mellett annyi pénzt kölcsönözni, a mennyi kívántatik a fenn érdekelt Isteni tisztelet helyjéül szolgálható nem valami felette nagy árru Ház megvásárlására“.

Később Sáros János panaszleveléhez utóiratként hozzáírva ezt a feljegyzést találjuk: „A Szegény Brassai leányok az N[agy] Ajtai Sz. Sinatban alázatos memorialissokot be atták vala, a Sz. Sinat T. Veres Uramnak comitált vala, de azok szegények Siránkoznak, hogj egyszer bó ment ő kegyelme Brassóba, hogj valamit effectualjon, de 200 ház lévén el adó, egj sem tetszett ő kegyelmének (mert nem akart concurálni) jól lehet ök szegények 100 forintot készek voltak deponálni“.

1808. március 10-én a bizottságba küldött Maurer Sándor és Donáth Mihály körü felügyelőgondnokok a következőket jelentették az Egyházi Képviselő Tanácsnak:

„Vévén a' Fő Tisztelendő Reprezentativum Consistoriumnak hozzám bortsáttatott rendelését egész tisztelettel az aránt, hogy a Brassai Hitünk Sorsossainak számokra Isteni tisztelet helyjéül valami alkalmas heljen léjendő tisztességes házat vásárolnánk mü is azért tisztünknek s' kötelességünknek tartok Brassóban el menni és ottan azon Házat meljet a' Brassai Hitbeli Atyánkfiái projektáltanak vala az Isteni tisztelet gyakorlás véget alkalmasnak lenni meg jártuk, vizsgáltuk és az irt végre illendőnek, jónak itéltük, azért azt mégis alkuttuk 18 Száz RM. Forintokkal, s elő Pénztis adtunk olj reménség alatt, hogy tsak ki tudnók az irt Summát szerezni törvényes Interesre, de ezen Reménségünkben igen megtsallattattunk, mert a Fő Tisztelendő Consistoriumnak tudosíttatása szerint annyi Summa Pénzt törvényes Interresre nem találhatánk 100 ra Száz RM Forintokra 12 For- tizenként forintokat kívánván, melj summának e szerint léendő költsönzésére ha facultál minket a' Fő Tisztelendő Consistorium müis azonnal a' dolgot tökéletessé tesszük: Ha pedig erre nem facultathatunk és ennél fogva az Isteni tisztelet helyjéül való Háznak megvásárlása el maradna is most ez uttal, lehet mindazonáltal ennek utánais bármikor el adó Házat találni a Brassaiaknak Relatiojok szerint, addig pediglen valami illendő Szálláson, meljről már privaltattunk is, meg lehet az Isteni Szolgálatot végben vinni“.⁴⁹

Mivel az Egyházi Képviselő Tanács anyagi okok miatt nem támogatta a házvételt, az meghíúsult.

Valószínűleg időszakonként buzgó egyházttagok hiányában lankadt az itteni unitárius élet. Ilyen jelenségre utal az 1814. évi nagyajtai egyházköri közgyűlés jegyzőkönyvének alábbi része:

„Olvastatik mostan Brassóban tartozkodó Brassai Mihálj és Göntzi Mihálj Unitaria Religion lévő atyánkfiaiának T. Esperes Atyánkfiahoz utasított Levele, melyben jelentvén, hogy ők hol ketten volnának Brassóban állandóul Unitárius Gazdák 's Feleségeik is más részen valók volnának 'S minthogy ők az Űri Szt. Vatsora vétele véget a Közelebi Unitaria Eklézsiába annyak szokott idejében a mikor környül állásaik engedik ki mehetnének, meljre nézve Szükségtelennek tartván azt, hogy az eddig gyakorlott szokás szerént az Űri Vatsorának ki szolgáltatása végett magok terhelteésekkel Papok fáradjanak bé, hogy hozzájok a fenn említett végre Pap ne terhelteessék Brassóba, kéri.“

A közgyűlés tagjai más véleményen voltak, ami kitűnik a beadványra hozott határozatból, mely szerint:

„De tudva lévén az is más felől, hogy Brassóban a kérelmeseken kívül feles számú hitünk sorsossai legyenek szolgálatban, kiknek kötelességeik mellől Űr vatsora vétele végett Brassóból Falura ki jönni sem egyszer sem máskor meg nem engedtetik, kik azonban kívánnának oljkor oljkor ezen Szt. jelekkel élni, azoknak kedvezést szükségesnek láttya a Partialis Synodis esztendőnkint avagy tsak egyszer, úgy mint a Pünkösti Szt. Innepet meg előző Vasárnap alkalmatosságával az Űri Szt. Vatsorának kiszolgáltatására Brassóba Papot küldeni bé, meljet a Partialis Synodis ezennel meg is határoz azon fel tétel alatt: hogy ha a Fő Tisztelendő Consistorium ezen határozását heljben hagyni méltóztatik.“

Erre a Főtanács 1818. évi 26/27 számú határozata így rendelkezett:

„Végeztetett. Tekintetbe vétetvén ezen Consistorium által is, valamint a fel adók okai, úgy a Partialis által emlegetett Fundamentum is, ezeknél fogva a Partialis Határozása olyan hozzáadással hagyatik heljbe, hogy az említett Papság Brassóba Esztendőnkint nem egyszer, hanemha két versen, t.i. Pünköst és Szt. Mihálj nap táján esmerje magát kötelessnek 's az Brassai Atyafiaknak adattassék értésére.“

Elszórtan, de később is találunk feljegyzéseket a Brassói unitáriusokról. Így pl. az 1825. január 5-én Sepsiszentkirályon tartott köri közgyűlésen ismét szó került a brassói gyülekezetről, sőt a jegyzőkönyv szerint „Körispataki mester Lófi János kéri magát Brassai papi hivatalba tétetni Sallarium nélkül.“⁴⁰ Közgyűlés a kérést az Egyházi Képviselő Tanácshoz utalta. Az erre adott válasz ismeretlen, de Lófi János kinevezése nem történt meg.

1833. augusztus 29-én Ürmösön tartott Zsinat határozata szerint „a Háromszéki Esperesnek meg hagyatik, hogy Brassóba Istentiszteletre járni köteles papokra nézve tegyen szükséges rendelést“.

Többet tudunk meg Székely Sándor püspök 295—1846. évi leiratából:

„Tisztelendő Esperes Űr! Tisztelendőségednek idei Május 8-káról tett hivatalos jelentéséből az E. K. Tanács látván, hogy Tisztelendőséged a T. Brassai hitsorsosainak állapottya kitudakolására, úgy az Űrasztali készületnek is át vétele iránt lépéseket tett, de egyikről is teljes tudósítást nem tévén, sőt még ezen tudósítás szerint azt is említvén, hogy a Brassai hitsorsosainak 2000 (kettőezer!) mtfra rugó pénztára az úri vacsora osztásra bejáró papjainak által nagy részibe felemésztetett volna.

Ennek következésibe meghagyatik Tisztelendőségednek, hogy az érintett tárgyban nem csak arról, hogy mostan hány unitárius lelkek vannak Brassóban, hanem, hogy az Űr asztali készület kinél áll, és az

írott 2000 Mft. kinél állott, és abból még valami nem maradt-e fenn: ezeknek végire járván ide mettől elébb felvilágosító tudósítását küldje fel“.

A kivizsgálás eredményét nem ismerjük. 1847-ben az Egyházi Képviselő Tanács 172. sz. leirata igazolja, hogy „a Brassai Leány megye a Bölöni Ecclához tartozik, mint eddig is és az ottani T. Pap afia minden Sátoros Innepet meg előző vasárnap köteleztetik bé menni és Papi Szolgálatot tenni minden díj nélkül és ekkor a Mester afia Bölönben Predicalni tartozik“.

Az 1847-ben Sepsiszentkirályon tartott egyházköri közgyűlés jegyzőkönyvében találjuk az utolsó nyomokat a régi brassói úrvacsorai felszerelésről ezekben a sorokban:

„... egy Gyerő nevű Brassai reform. ember, kinek unitaria neje meghal vala, az előtt mintegy hét vagy nyolc évvel az ottani úrvacsora vételhez tartozó ón poharat, ón tángyért [...] kezéhez vette volt, de hovátette, nem tudatik“.

Érdekes véletlen, hogy Brassóban, egy Hosszú utcai szász családban nemzedékek örökölték egymástól azt az „Unitarischer Teller“-t, — egy Szebenben készült cintányért —, mely minden valószínűség szerint azonos az egykori unitárius gyülekezet úrvacsorai kenyérszto tányérjával, amit e sorok írója megtalált és az egyházközségnek visszaadományozott.¹¹

Az 1848—1849-es forradalom leverését követő elnyomás alatt csaknem két évtizeden át szó sem lehetett új egyházközség szervezéséről. Az egyház vezetői, főleg pedig Kriza János püspök azonban nem felejtette el a brassói gyülekezetet és egy létesítendő egyházközség alapítását szorgalmazta. Kiténik ez a Háromszéki egyházkör esperességéhez intézett alábbi iratából:

„Az 1871-ik évi Főtanácsnak 30. szám alatti meghagyása következtében ezennel felhívja az egyházkpv. Tanács a Tisztelendő Esperes urat, hogy adjon ide véleményes javaslatot az iránt: Brassót és S. Sz. Györgyöt mely anya ecclesiához volna legcélszerűbb filia ecclesiaként csatlolni? 'S mi módon lehetne nevezett városokban legalább koronkinti rendes isteni tisztelet tartást, és úrvacsora osztást indíttatni folyamatba? a végre: hogy ottan letelepedett hitrokonaink a sz. vallásunk való isteni tiszteletet, legalább teljesen nélkülözni ne legyenek kénytelenek, hanem inkább nekik alkalom nyújtassék vallásos és erkölcsi oktatásban való részesedésre és a vallásunkban való megmaradásra. Az unitáriusok egyh. Képv. Tanácsának Kolozsvárott 1871-ben dec. 31-én tartott üléséből“.

Ezt a kérdést a Sepsiszentkirályon 1872. június 10-én tartott egyházköri közgyűlés tárgyalta és megállapította:

„A S. Szt. Györgyi Unitáriusok pedig mint filia Kilyéni Anya ecclához tartozván, az ezutánra is azon lábön hagyandó.“

S egyszersmind elő Szóval is mondja ki Elnök a közgyűlésünk azon óhajját, lenne szíves Mt. Egyh. Fő Tanács még erőfeszítéssel is Brassóba egy köztanítót, ki egyszersmind papi teendőkkal is föl lenne bírva, ruházva, küldeni status költségén [...].

Közgyűlés Elnök aat. Kökösi Pap Serester Sándor aaval együtt föl kérte és meg bírta az aránt, hogy a leg rövidebb idő alatt még a közelebbi Mtgs. E. Fő Tanácsi gyűlés előtt Brassóba menjen bé. S szorgal-

matosan járjanak végre, hogy ottan kik és minő helyzetű Unitárius hívek találtak s azokat lehetőleg gyűjtsék össze, írják névsorba“.

A feltett kérdésre adott választ csak az 1873. augusztus 15-én Előpatakon tartott egyházköri közgyűlés jegyzőkönyvében találjuk meg:

„A tavalyi közgyűlés kiküldötte volt elnök és Serester Sándor aait végire járni a Brassai unitáriusok létszámának: kik is tavalyi június 18-ikán egy ottani reformátusok templomában tartott isteni tisztelet mellett — ottani ref. lelkész Molnár János úr segédkezésével — a lelkek száma 138 találtak melj szám a beadott jelentés szerint évről évre változandólag áll.“

A Háromszéki egyházkör jóakarátára vall egy „Környéki (Egyházköri) Pénztár“ létesítése 1872-ben, melynek célja volt: „a Sepsiszentgyörgyön és Brassóban lakó számos hitrokonainknak unitárius hitközséggé, Ecclává alakulására való segélyezése. [...] A pénztár csak akkor kezdheti meg kiadási működését, ha a pénztár legalább tízezer (10.000) ausztriai forintra nevedett“.

„A pénztár ezen nevedését elősegítik:

1. Önkéntes adományok (évenkéntes adakozások).

2. A köri alpapi Szék által meg Szavazott:

a) papszéki díjából egy rendes ülnökéhez hasonló részlet,

b) szülői erőltetés czímen ítéltetni szokott 6,12 osz. frt. pénzbírság.

c) a köri egyházugyűléseken és a pénztári egylet gyűlésein menség nélkül meg nem jelent tagok büntetéséből járandó öszvegek egészben (3,12 frtig).

d) a tőkének alábbi meg írandó módoni kamatoztatása.

3. Egyház környékünkben ujjon belépő lelkész és ének vezér tartozik a pénztár részére egy forintot fizetni avatás cím alatt.“

II. Tagjai a Háromszéki Unitárius Egyházköri Pénztárnak mindazok az egyházi és világi hitrokonaink, akik abba egyszer mindenkorra legalább 1 osztrák forintot befizetnek.

„VIII. A pénztár mindaddig fönn áll és folytatja működését, valaméddig három (3) tagja lesz“.

A pénztár 1897-ben a lelkész kör birtokába ment át. Az akkori jegyzőkönyv nem említi a Pénztár vagyonát, de az eltelt 25 esztendő alatt sem emelkedett 400 forint fölé.¹²

Közben ettől függetlenül megérett arra a helyzet, hogy Brassóban belső erőkre alapozva önálló unitárius egyházközség alakuljon.

4. Száz évvel ezelőtt, 1885

A 19. század hetvenes éveiben, történelmi változások következtetés-képpen, nagy fellendülésnek indult Brassóban is az élet. A régi zárkózottság megszűnt, a céhrendszer már végnapjait járta, a vasút beindul-tával egy teljesen új áramlat és új bevándorlás indult a Genk alatti város felé. A szellemi megújulás is rövidesen éreztetni kezdte hatá-sát. Egyesületek alakultak, városrészenként létesültek elemi és polgári is-kolák; ipari és kereskedelmi középiskolák indították be a jövő nemze-dék nevelését.

Brassónak a múlt század nyolcvanas éveiben már 352 unitárius val-lású lakója volt. 152 a belvárosban lakott, a többi megoszlott a három más városrészben és végig a Tömös völgyén. Ha a számok mögé ve-tünk egy pillanatást, a következő tényekre bukkanunk. A belvárosban lakók azért voltak többségben, mert azok jobbára háztartásbeli, gazdasági

ceselédek vagy iparos tanulók voltak. Önálló kereskedő talán egy sem, kisiparos is alig volt e hiten lévők között. Bolgárszegben és Bolonyában már voltak kiscgazdák, önálló vagy másnál dolgozó iparosok; a Tömös völgyén végig pedig az épülő Kolozsvár—Predeal-i vonalon dolgoztak sokan, s akkor is legfőképpen Űrmösről betelepültek lehettek. Ezek az unitárius hívek azonban egymásról nem igen tudtak, s legtöbbször mindössze a falujabelijeivel tartott fenn közelebbi kapcsolatot.

A brassói unitáriusok ügyét számon tartotta Ferencz József püspök s néhány háromszékköri lelkész, kik elég gyakran szorgalmazták a hívek lelki gondozását. De minden törekvés csak elvi vonalon mozgott mindaddig, amíg végre nem került ide egy olyan ember, ki itt helyben próbált valamilyen egyházszerkezési munkát beindítani.

Az isteni gondviselés így hozta Brassóba 1881-ben Killyéni Endrét, ki előbb a polgári iskola tanára lett, majd az ipari iskola igazgatójaként telepedett itt meg. Elettútja Sepsikilyénből indult, majd középiskolai tanulmányainak befejezése után 1875-ben Kolozsvárra került és az unitárius teológiai intézetben lelkészsképesítést szerzett. Azután tovább tanult Budapesten és tanári diplomával a tanügyben helyezkedett el. Az egyházi emberekkel szoros kapcsolatot tartott fenn, s főleg Boros György akkori teológiai tanárral levelezett.

Brassóba való jövetelének évében cikk jelent meg a Keresztény Magvetőben a brassói unitáriusok megszervezésének szükségességéről.¹³ Killyéni Endrét, mint unitáriust érdekelte, kik és milyen formában akarják itt a híveket összegyűjteni. Nem utolsó sorban pedig arra is gondolt, hogy ha itt egy népes gyülekezetet lehetne szervezni, annak esetleg éppen ő lehetne az első lelkésze. Ilyen irányban Boros György teológiai tanárral levelezést is folytatott.

Hamarosan meggyőződött azonban arról, hogy ott senki semmiféle szervezkedésről nem tud, s azt a gondolatot Molnár János református lelképásztor¹⁴ melengeti. Az unitáriusok ugyanis hozzá vitték gyermekeiket keresztelni, ő temette el halottaikat, s egyik-másik ott volt a kepefizetők jegyzékébe felvéve. A házasságot rendszerint valamelyik fél szülőfalujában kötötték. Az újszülöttek és halottak anyakönyvelése komoly dolog volt, mert 1895. október 1-ig még nem létezett állami anyakönyv és így mindenki csak az egyházi nyilvántartásban szerepelt.

Killyéni Endre a középiskolákban négy tanulót talált, akik bár unitáriusok voltak, más felekezetekhez kellett hittanórára járjanak, mert a korabeli rendelkezések értelmében hittanjegy nélkül felsőbb osztályba senki nem léphetett. Mivel akkor már főtanácsi tag volt, 1882-ben ezt a helyzetet jelentette az Egyházi Képvisező Tanácsnak, amelytől az alábbi szövegű iratot kapta:

„Az E. K. Tanács arra törekedvén, hogy a Brassai, meg az ottan a különböző tanintézetekben unitárius tanuló növendékek vallásos oktatásban részesüljenek, s ezt a T. Egyh. Tanácsos Úr által óhajtván elérni: ezennel atyafiságos indulattal felhívjuk az iránt nyilatkozni, hogy hajlandó lenne-e ezt elvállalni; egyszersmind adjon az E. K. Tanácshoz véleményét az iránt, miképpen lehetne a tanítást és további folytatását eszközölni.

Végül felhívjuk, hogy amennyiben lehetséges, küldjön egy jegyzőket a Brassai, valamint a különböző intézetekben tanuló unitárius növendékekről: melyből kitűnjék, hogy hányan vannak, mely iskolákban és minő osztályban tanulnak.¹⁵

Erre Killyéni azonnal válaszolt:

„A felhívás értelmében személyesen megkerestem a Brassóban levő mindazon intézeteknek igazgatóit, melyekben unitárius vallású növendékek létezését képzélhettem.

Brassó városában levő összes iskolákban csupán a következő unitárius vallású tanuló gyermekek vannak:

1. Serester Matild, apja Serester Sándor pap Kököson. El. isk. II. o.
2. Albertfi Sándor, apja Albertfi János iparos, Brassó. Áll. polg. II. o.
3. Kovács Gyula, apja Kovács Károly törv. bíró, Brassó. R. k. gimn. IV. o.
4. Kovács Sándor, apja Kovács Károly törv. bíró, Brassó, R. k. gimn. VI. o.

Fent felsorolt növendékek közül a polgári iskolánkba járó Albertfi Sándorra nézve voltam bátor a mélt. és főt. egyh. Képv. T. utólagos jóváhagyásának reményében úgy intézkedni, hogy neki a főt. püspök urunk által írt konfirmációs kátét tanítom, mivel idejénél fogva úgy is rövid időn konfirmálnia kell, a legnagyobb valószínűség szerint már az iskolai év végeztével iparos tanoncznak menvén, reá nézve ezt tartotam elkerülhetetlen tudnivalóknak. A többiekről nem intézkedtem.

Végül legyen szabad tisztelettel megjegyezmem, hogy az unitárius növendékek ily csekély számában magam is kételkedem. Úgy tetszik nekem, mintha a tényleg Brassóban lévő hitfeleink számához képest több tankötelesnek is kellene lenni. Én ezt csak úgy magyarázhatom meg magamnak, hogy hitfeleinknek a református és katolikus papok által megkeresztelt gyermekei valóban református v. katolikusnak is tartják magukat s így szerepelnek az iskolában is. Fájdalom, nem dicsekedhetem azzal, hogy egy évi itt létem alatt ezen ügy iránt érzett meleg érdeklődésem mellett is a Brassóban levő unitárius leányegyház mozgalmairól vagy csak annak tényleges létezéséről is tudomást szerezhettem volna. Így annak viszonyait nem ismerhetem, annyit azonban tapasztaltam, hogy az ügyre nézve nagyon óhajtandó volna, ha az anya ecclesiá, vagy talán a mélt. és f. E.K.T. közelebből részleteznék szíves figyelmében. Brassó, 1882. szeptember hava.“

Mint főtanácsi tag és mint Ferencz József gyermekeinek egykori nevelője bensőséges viszonyt tartott fenn Killyéni az unitárius püspökkel, s gyakran váltottak levelet. Egy 1884. július 4-ről keltezett levélben fel-tárta az egész brassói helyzetet és kérte a Főhatóságot, adjon határozott utasítást Lőfi Áron bölöni lelkész-esperesnek — hová a brassói szórvány amúgy is tartozott, — a brassói leányegyházközség megalakítására.

Killyéni levelében többek között ezeket írta:

„... felkerestem személyesen Molnár János helybeli református lelkész urat s közös megbeszélésünk eredményét az alábbiakban a teendőkre nézve mint igénytelen véleményt előadom. Unitárius leányegyház Brassóban nevezett lelkész úr véleménye szerint nincs, de létesítése egyaránt kívánatos a reformátusokra és unitáriusokra nézve... Elődázhatatlan szükséglet, ha annak teljes szétmállását a további közönyösség által munkálni nem akarjuk. A szervezés ideje már azért sem tűr halasztást, mert a jelenlegi református pap egy mívelt komoly gondolkodású, s más hiten lévők iránt türelmes öreg úr, ki a leányegyház szervezési tervzetének szintén barátja“.

Itt említjük meg, hogy abban az esztendőben Killyéni egy értékes segítséget kapott Vég-h Mát-yás unitárius tanár személyében, aki Tordán

és Kolozsvárt tanult s ahol tanári képe­ sítést is szerzett. Tordán és Ludason tanított, majd 1884-ben a brassói polgári iskolához nevezték ki.

Ferencz József püspök 1885-ben erélyesen intézkedett és a Három-széki esperesnek az alábbi iratot küldötte:

„Még 149—1884 szám alatt felhívta volt E. K. Tanácsunk a T. Es-peres urat Brassóban lakó hitbéli fiait vegye számba s velök egyet ért-ve adjon véleményt az iránt, miként lehetne eszközölni, hogy Brassai híveinknek koronkint isteni tiszteletet tartassanak s azok körül a val-lásos gyakorlatok teljesíttessenek s miként lehetne ott fiók-egyházat szervezni, sőt erre a lépéseket tegye meg.

A tisztelendő Esperes úr a felhívásra még nem tevén jelentést el-járása eredményéről, felhívjuk, hogy a felhívás vételétől egy hónap alatt ez ügyben tegye meg jelentését az E. K. Tanácshoz.

Az Unitáriusok E. K. Tanácsának Kolozsvártt 1885-ben január 25-én tartott üléséből. Ferencz József unitárius püspök. Kovács Antal tanügyi jegyző.¹⁶

Lőfi Áron esperes a kapott utasítás szerint Molnár János brassói református lelkipásztorhoz fordult, aki kimerítően válaszolt. Levelének lényege ez volt:

„Sz. 30/1885. Nagytiszteletű esperes úr! Folyó hó 23-ki becses leve-lére van szerencsém válaszolni, miszerint az isteni tisztelet tartás az itteni ref. imaházban akár mikor tetszés szerint szabadon megtartható lényeg-ileg, s ha e tekintetben testvérfelekezettünknek valamiben szolgálha-tunk, csak örvendünk rajta.“

Killyéni közben érdeklődött a Brassóban élő unitáriusok létszáma felől. Így megtudta, hogy az 1869-ben tartott népszámlálás adatai sze-rint a város lakóinak száma 27.766 személy volt, abból 138 vallotta magát unitáriusnak. Az 1880-ban végrehajtott népszámláláskor a 29 584 összlétszámból már 352 lélek volt e hiten lévő. A gyors szaporodás mint mindig, a bevándorlókból telt ki és minden jel arra mutatott, hogy még többen fognak jönni az unitárius vidékekről.

Ilyen előzmények után végre 1885. április 6-ra kitzűték a brassói unitárius leányegyházköztség alakuló közgyűlését. Erre eljött Lőfi Áron bölöni esperes és Kiss Sándor laborfalvi lelkész is. Az akkor Színház (ma Luxemburg Róza) utcai református imaházban összegyűlt a kicsi, de nagy örömben lévő unitárius gyülekezet. Kiss Sándor volt az ün-nepi szónok, ki János evangéliuma 16. részének 32—33 verse alapján tartotta meg avató beszédét. „Íme eljő az óra, hogy szétoszoljatok, kiki az övéihez, és engem egyedül hagyjatok: de nem vagyok egyedül mert az Atya velem van. Azért beszéltem ezeket néktek, hogy békességtek legyen énbennem. E világon nyomorúságtok leszen, de bízzatok: én meg-győztem a világot.“

Istentisztelet után úrvacsorát osztottak, mely alkalommal 28 férfi és 11 nő részesült a szent jegyekben. Annak folytatásaként megtartot-ták az alakuló közgyűlést. Azon a korabeli felfogás szerint csak férfiak voltak jelen. Név szerint: Lőfi Áron esperes, Kiss Sándor lelkész, Ko-vács Károly, Killyéni Endre, Végh Mátyás, Jakab István, Veress György, Mikó Elek, Berde Károly, Nagy Áron, Csorba László, Albertfi Mózes, Si-mon Ferenc, Ungvári Lajos, Csíki Miklós, Nagy János, Székely Sándor, Koncz János és Bomhér Dénes.

A közgyűlés kimondotta a leányegyházközség megalakulását és megválasztotta vezetését. Gondnok lett Veress György, jegyző Killyéni Endre, presbiter Csiki Miklós, Nagy Áron és Mikó Elek, egyházi Nagy János.¹⁷ Az új vezetés azonnal le is tette a hivatali esküt. Az istentisztelet helye a reformátusok imaháza, egyházközségi központ pedig Veress György gondnok Fekete utcai lakása lett.

Ezzel beindult a brassói unitáriusok szervezett egyházi élete. Hosszas utánjárással megállapították, hogy a városban 333 unitárius él, s azokból 103-at kepefizető tagként vettek nyilvántartásba. Meghatározták, hogy minden hónap első vasárnapján esperesi utasításra bejön valamelyik környékbeli lelkész, ki itt istentiszteletet tart; a megszokott időben pedig négyszer úrvacsorát oszt. Az egyházközség anyakönyvét Molnár János református lelképásztor vezette, és szükség szerint ugyancsak ő temetett és keresztelt. A kántori teendőket a református énekevezér vállalta. A számbavett 15 iskolás gyermeket Killyéni Endre tanította hittanra és adott nekik érdemjegyet. Az év végén tartott második keblitanácsi gyűlés örömmel vette számba, hogy készpénz vagyona¹⁸ már 87 forint 23 krajcárt tett ki, ami kepefizetésekből gyűlt be. A leányegyházközség továbbra is a bölöni anyaegyházhoz tartozott.

5. Az önálló egyházközség megalapítása és első lelkésze

A leányegyházközség alapítását követő időkbén az egyházközség önállósítása és lelkészi állás szervezése napirenden van. 1886-ban a gyülekezet az Egyházi Képviselő Tanácstól kérte, hogy Killyéni Endre lelkészi szolgálatokat végezhesen. A hívek remélni kezdték, hogy közkedvelt vezetőjük lassan palástos lelkészükké válik. Ez azonban formai akadály miatt, sajnos meghiúsult.

Csakhamar az áldozatkészség jelei is mutatkoztak. 1887-ben Nagy Áron és neje Orbán Julianna, Benedek Sándor és neje Nagy Ágnes és Veress Györgyné egy-egy úrasztali terítőt ajándékoztak. 1888-ban Ungvári Lajos úrvacsorai tányért; 1889-ben Veress György cinkannát és -tányért; 1894-ben Benedek Lajosné Biró Katalin úrvacsorai poharat adományoz. A gondnok pedig beindította a mindenkori úrvacsorai kenyér és bor felajánlását. Ugyanakkor a gyülekezet a bölöni anyaegyházközségtől úrvacsorai pohár adományozását kérte az alábbiak szerint:

„Tisztelettel kérjük a nagyrabecsült egyházközséget, hogy amennyiben anyagi viszonyai megengedik, szíveskedjék a brassói unitárius leányegyház számára emlékül egy úrasztali poharat készíttetni, s illetőleg azzal egyházunkat megajándékozni. Ez lesz a legnemesebb és legméltóbb emlék, melyet az anya ötlet tisztelő leányának adhat, mellyel annak boldogulását csekély áldozattal elősegítheti s azt örök hála és viszontszolgálatra kötelezheti.“ Ezt a kérést a bölöni keblitanács felkarolta és Budapesten elkészíttette ezüstműből, belül aranyozottan a ma is használatban levő 60 frt. értékű kelyhet ezzel a felírással: „A BRASSÓI UNITÁRIUS EGYHÁZNAK AJÁNDÉKOZTA A BÖLÖNI EGYHÁZ 1888“. Ugyanakkor érkezett egy úrasztali ezüst tányér belül aranyozva, hátlapján a felírással: „UNGVÁRI LAJOS AJÁNDÉKOZTA 1888“.

1888-ban Ferencz József püspök meglátogatta az újonnan alakult leányegyházközséget és püspöki vizsgálatot tartott, ami biztatást ad a híveknek és lendületet az egyházi életnek. Ma már egyháztörténelem a vizsgálat néhány jegyzőkönyvi megállapítása:

a) Az első év kivételével minden hó első vasárnapján istentiszteletet tartottak.

b) Egyházi terheket hordozók száma 100—120 lélek.

c) Az anyakönyv a református lelkészi hivatalban található.

d) Tanköteles gyermek 3 leány 8 fiú. Tanítja Killyéni Endre.

e) Pénzvagyon a Sparkassánál 299 frt. 25 kr.

f) Úrasztali szerelvények (felsorolva az említettek).

Veress György egy alkalommal kijelentette, hogy gondnoksága idején évente legalább 100 forinttal kívánja az egyházközség templomalapját emelni, úgy hogy 10 esztendő alatt legalább 1000 forint álljon rendelkezésre e célra. Ennek első próbájaként 1889-ben Veress György és Killyéni Endre vezetésével megtartják az első műsoros ünnepélyt, melynek tiszta jövedelme 102 forint. A hívek önkéntes adózása mellett ez az összeg veti meg a leányegyházközség anyagi alapját. Ezek a közkedvelt ünnepélyek rendezése, a hívek buzgó közreműködése mellett évről-évre ismétlődnek, és az anyagi alap gyűjtésének egyik bevált módozatává váltak.

1890-ben a gyülekezet nagy szomorúságára Killyéni Endre tanárt Brassóból Fiuméba helyezték át, s ezzel itt az oly lelkesen végzett egyházi munkája megszűnt. Szerencsére helyét átvette Végh Mátyás egy ugyanolyan buzgó egyháztag, ki már az alakuló-gyűlés jegyzőkönyvét írta, és minden rendezvényénél értékes segítséggel szolgált. Tanította a már 50 létszámra gyarapodott iskolásoknak a hittant, vezette az egyházközség adminisztrációját. Sajnos 1894-ben őt is mint igen tehetséges író-tanárt előléptették, Fogarasra helyezték középiskolai igazgatónak.

Az ügyes gondnok azonban egyedül is helyt állott. 1895-ben az ő vezetése mellett ünnepelték meg a leányegyházközség alapításának tizedik évfordulóját. Veress György gondnok ígéretéhez híven erre az időre előteremtette az ezer forintot, ami már egy kis családi ház értéke volt.

A beszolgálással sok baj volt, mivel Bölön nem esett az 1873-ban erre vezetett vasútvonalba s így nehéz volt onnan a lelkészeknek Brassóba járni. Részben ezért 1898-ban a leányegyházközséget a sepsiszentkirályi egyházközséghez csatolták át. Onnan Vaska Béla beszolgáló lelkész járt ide, ki később kökösí lelkész lett, s vele együtt egyházközsége az anyaság szerepét is vállalta.

Ez idő tájt jelent meg az *Unitárius Közlönyben* Nagy Lajos árkosi lelkész javaslata¹⁹ egy körlelkésztség felállítására Brassó központtal, ahonnan a sepsiszentgyörgyi és bukaresti híveket is gondozni lehetne. Ez azonban csak terv maradt.

1892-ben felmerült a lelkészi állás szervezésének kérdése, s ezzel egy imaház létesítésének a kívánalma.

Az 1890-es években lelkészi állás szervezése és az egyházközség önállósítása napirenden van, amit Veress György gondnok 1900-ban a köri közgyűlésen is sürget. Az egyházi főhatóságtól anyagi és erkölcsi támogatást kérnek terveik megvalósítására. A városhoz kért adnak be telekátengedésért, melyre majd imaházat, később templomot építhetesenek. A városi tanács a központi postahivatal épülete mögötti üres telket kilátásba is helyezi,²⁰ de olyan feltételekkel, melyeket a leányegyházközség nem fogadhatott el.

Közben felvetődött a temetőszerzés gondolata is. Gondnok javasolta, hogy a Gespreng hegy mögötti városi temetőből kérjenek egy

külön területet erre a célra. A tervezetésbe azonban beleszólt a gondnok halála. Veress György 1908. december 19-én meghalt. 23 évig volt gondnok, páratlan buzgósággal, lelkesedéssel és ragaszkodó szeretettel vezette a gyülekezetet. Arcképét az egyházközség megfestette hálája jeléül. Utódja Ungvári Lajos csizmadia mester lett, pénztáros Benedek Lajos, jegyző Török Sándor. Killyéni Endrét, aki Fiuméből visszakerült Hosszúfaluba iskolaigazgatónak, tb. főgondnökká választották. Így ha távolról is, ismét részt vehetett a gyülekezet vezetésében. Közben idekerült dr. Vernes István ügyész, aki lelkesen állott be a leányegyházközség munkásai közé.

Az Egyházi Képviselő Tanács elérkezettnek látta az időt fejlődésében segíteni a leányegyházközséget. Előterjesztésére az 1909-ben tartott Főtanács a brassói leányegyházközséget anyaegyházközségnek nyilvánította,²¹ és a lelkesi állás betöltését kérte Ferencz József püspöktől. Az egyházközség közgyűlése november 7-én lemondott lelkészválasztói jogáról és a püspökre bízta az állás betöltését.

Ferencz József püspök december 17-én Veress György nagyajtai lelkészt nevezte ki 1910 január 1-től a brassói egyházközség első rendes lelkészének. Javadalmazását így határozta meg: évi 2000 korona államségély, 500 kor. lakbér, 400 kor. egyházközségi fizetés és 50 kor. stóla, összesen 2950 korona, ami gondtalan megélhetést biztosított a lelkésznek.

Az egyházközség örömmel és lelkesedéssel fogadta első lelképásztorát, akinek édesapja — Veress György — itt buzgólkodott a leányegyházközség szervezésekor, azután 23 esztendeig volt annak lelkes és közvagyonot alapító gondnoka. A gyülekezet méltán remélte, hogy a fiú apja nyomdokaiba lépve, annak tapasztalatait és a maga tudását a közjó szolgálatába állítva, megvalósítja valamennyiük reményét — saját templom megszerzéséhez segíti egyházközségét.

Március 21-én maga Ferencz József püspök iktatta be állásába Veress Györgyöt, nagyszámú helybeli és vidéki érdeklődő jelenlétében. A *Brassói Lapok* és a *Kronstädter Zeitung* megemlékezett a város nagy eseményéről. Előbbi cikkéből idézzük az alábbi sorokat: „Hatalmas, tartalmas, képletekben gazdag, mindvégig lebilincselő beszéd keretében jelölte meg a nagy tudású, ambiciózus, népszerű új pap azokat az elveket, melyek papi működésében zsinormértékül fognak szolgálni. Hirdette különösen a különböző felekezetek és nemzetiségek közötti békét és türelmességet, egyetértést. A nagy elequenciával előadott szónoklat, amely az új lelkész nagyra termettségét igazolja, s amellyel fényes tanújelét adta annak, hogy nem érdemtelen arra a kitüntetésre, hogy az újonnan meg alakult egyház első papjának hivatott el, Isten áldását kérte ezutáni működésére.”²²

Veress György nagyvonalúan rendezkedett be. Elfogadtatta a keblitanáccsal, hogy egy új városi gyülekezetnek külön lelkesi lakás és irodahelyiség mellett szüksége van különböző nyomtatványokra, nagy reprezentálásra, hogy a közérdeklődést magára fordítsa. Ugyanakkor a már egybegyűjtött, de még elég szerény „templomalap” gyarapítására sok rendezvényt, országos gyűjtést tervezett díszes gyűjtőívvel és gyűjtőkönyvvel, melyhez főpásztori ajánlást is csatolt. Az új egyházközség vezetésében még járatlan keblitanács tagjai mindenben követték lelkipásztoruk irányelveit, s így már első évi költségvetésükben a kiadásokat

a várható bevételektől függetlenül állították be azzal az elgondolással, hogy a hiányzó összeget végső esetben az egyházi központ fogja viselni.

Az első évben a keblitanács gyűlést gyűlés után tartott. Addig is, míg templomot lehet építeni, házat akartak vásárolni. Alkudoztak a Kapu utca 60 szám alatti házra, az Iparegyelet régi székházára, a Fekete utcában a 9. és 14. számú ingatlanra. Készültek még abban az esztendőben megrendezni az egyházközség megalakításának 25. évfordulóját. Az első év reményen felüli anyagi eredménnyel zárult. Az esperesi vizsgálat megállapításai is reményre jogosítók voltak: a lelkész minden vasárnap istentiszteletet tartott, az ifjúsággal foglalkozott, 130 növendéket részesített vallásoktatásban, a tisztviselők teljesítik kötelességeiket, az egyházközség költségvetése és számadása rendben van.

Következő esztendőben a helyzet megváltozott. Lelkész alig 1—2 alkalommal hívta össze a keblitanácsot. Tanácsára bevezették a havonként tartott ún. „fehér asztal“ találkozót, ahol a közügyeket jegyzőkönyvelés nélkül beszélték meg. Voltak ugyan, kik ezzel a módszerrel nem értettek egyet. Így lemondott Benedek Lajos régi kipróbált pénztáros, kinek külön véleményére felfigyelt ugyan József Lajos esperes, sőt maga Ferencz József püspök, de ők is inkább az ellentétek elsimításán fáradoztak. Panaszt emelt a vallásoktatás hiányos végzése és más mulasztások miatt Killyéni Endre főgondnok is. Természetesen az 1912. évi esperesi vizsgálószerk mindezt sok más formai hibával együtt kifogásolni kényszerült és elég figyelemreméltó meghagyások kerültek feljegyzésre a jegyzőkönyvben.

A felmerült panaszok és ellentétek elintézésére az egyházközség közgyűlése elfogadván a lelkész javaslatát, a további pénzkezelést Ungvári Lajos gondnokra bízta; ugyanakkor Killyéni Endre ajánlatára dr. Vernes Istvánt második főgondnoknak választotta.

Ilyen és sok más előzmény után nem volt véletlen, hogy 1913 novemberében a pénztári ellenőrző vizsgálatot tartó esperesi vizsgálószerknek megdöbbenéssel kellett megállapítania, hogy Veress György az egyházközség pénzvagyont saját céljaira eltékozolta. Hütlensége és megbotránkozató eljárása végeredményben 18.463 koronával károsította meg a brassói gyülekezetet. Ezért kénytelen volt lelkészi állásáról lemondani. Ungvári Lajos gondnok, aki mint pénztárnok anyagilag felelősséggel tartozott a gyülekezet pénzvagyonaért, hanyagsága miatt házat vesztette el, hogy az egyházközséget legalább részben kárpótolja. Az 1914 évi Főtanács Veress György eljárását elítélte, a palást viselésére méltatlannak találva, az unitárius lelkészek névsorából törölte. Ugyanakkor rokonszenvét nyilvánította a gyülekezet iránt és az egyházközség helyreállítására anyagi támogatást ígért.²³

Nehéz gondokkal terheltén köszöntött be a történelmi, 1914-es esztendő a brassói gyülekezetre. Az alig négy éves egyházközségnek, teljesen kifosztva és egy botrány középpontjában állva kellett ismét megkeresnie haladása útját.

A sajnálatos esemény nagy zökkenőt, anyagi és erkölcsi visszaesést jelentett az egyházközség életében. A biztató hangulatnak jó időre vége volt. Másfél évig a lelkészi állás betöltetlenül maradt. A beszoalást Vaska Béla kőkösi és Kovács Lajos nagyajtai lelkészek végezték, ők azonban nem voltak állandóan jelen a gyülekezetben, s így nagyobb kezdeményezéshez nem is foghattak.

Ferencz József püspök, aki állandóan érdeklődött a nehéz helyzetbe jutott egyházközség ügyei iránt, a gondnokhoz írt egyik levelében így nyilatkozik:

„Talán csak kiépüljük azt a nagy sebet, amelyet nemcsak pénz-ügyileg, de erkölcsileg is okozott az az eléggé el nem ítéltető nyomorult lelkész, kinek nevét nem szívesen írom le... engedje remélnem, hogy úgy Nagyságod, mint összes brassói híveink rajta lesznek hogy az egyházközségen esett csorba kiküszöböltessék, s rövid időn elmondhassuk, hogy a brassói unitárius egyházközségben a pokol kapui sem vehetnek diadalt.“²⁴

Ebben az időben vette át dr. Vernes István főgondnok az egyházközség vezetését, helyettes pénztáros minőségben pedig Albertfi Sándor az anyagi ügyek rendezését. A legnehezebb 1913-as évről írta a főgondnok évi jelentésében ezeket a megállapításokat:

„Régi igazság, hogy a baj összehozza a bajbajutott embereket. Ezt az igazságot tapasztaltam a lefolyt év folyamán. Egyházközségünk ügyei iránt soha fokozottabb nem volt az érdeklődés, a bajok elhárítására és az egyházközség fennmaradásának biztosítására soha nem volt közöttünk nagyobb törekvés, mint a lefolyt évben.“

A főgondnokot munkájában még két jeles ügyvéd segítette, dr. Ferenczi Gábor és dr. Sükösd Zsigmond, hogy méltó módon rendezzék a kényes anyagi helyzetet. Így az nyilvános perre soha nem is került. Sajnos azonban az anyagi ügyek rendezése részben a kitört világháború miatt, de főleg az ilyen helyzetben tájékozatlan felelősök téves felfogása miatt nem sikerült. Ungvári Lajos gondnok biztosítéknak maradt házáat ugyanis eladták, de csak részletfizetésre, a pénzt nem fektették ingatlanba. A pénz fokozatos értéktelenedése következtében szenvedett veszteséget soha pótolni nem lehetett.

Ingatlan szerzésre irányuló próbálkozásban nem volt hiány. Albertfi Sándor ajánlatára tárgyaltak a Cenk felé vezető út melletti régi felhagyott Schiel-féle gépgyár területe és épületei megvételéről; egy Kút utcai ház átvételére is kaptak ajánlatot és más kibontakozásról is esett szó. Azonban személyi változások és ellentétek, nem utolsósorban dr. Vernes István ügyész-főgondnoknak Brassóból való elhelyezése, megakadályozott bármilyen megoldást.

6. A templomépítő Kovács Lajos, küzdelmei és célhoz jutása

A brassói gyülekezet többször is sürgette Ferencz József püspök-nél a lelkészi állás betöltését. Az egyházi főhatóság azonban a háború gyors befejezését remélve, annak végéig nem akart intézkedni. A világháború első esztendeje azonban szomorú tapasztalatokra vezette a világot. Lassan mindenki hozzá kellett szokni egy hosszúnak ígérkező háborúhoz és így a közben folytatandó életberendezkedéshez. Ezért 1914. végén a püspök kénytelen volt kiírni a pályázatot a brassói lelkészi állásra.

Komoly jelölt tulajdonképpen csak Kovács Lajos nagyajtai lelkész volt, kit úgy is, mint köri jegyzőt, és úgy is mint beszolgáló lelkészt mindenki ismert, becsült és alkalmasabbat nem is keresett. Így az 1915. február 28-án tartott választói közgyűlés egyhangúlag őt választotta meg. Így lett öt évi kissolymosi és hat évi nagyajtai szolgálat után Kovács Lajos a brassói gyülekezet lelkésze. Boros György főjegyző iktatta be

május 9-én; beköszöntője alapigéjéül 2Kor 12,14 versét választotta: „Ímé harmadízben is kész vagyok hozzátok menni, és nem leszek terhetekre; mert nem azt keresem, ami a tiétek, hanem titeket magatokat. Mert nem a gyermekek tartoznak kincseket gyűjteni a szülőknek, hanem a szülők a gyermekeknek.“ Ezzel megindult a brassói unitáriusok életében egy küzdelmes, de eredményekben gazdag időszak.

Mint jellemző mozzanat említhető, hogy Ferencz Istvánné egyháztag ekkor ajándékozott a gyülekezetnek keresztelő poharat és tálcát, mintha e jelképben a lelkész és hívek összetartását, közös munkásságát akarta volna kifejezésre juttatni, mint múlhatatlan szükséglet a jelenre és jövőre vonatkozólag.

Az egyházközség szegény volt, még csak bérelt irodával sem rendelkezett. Így a népes hét tagú lelkészi családot Albertfi Sándor pénztáros fogadta be a Kórház utcai házába. (Később innen a papilakot előbb a Gácsmajor utca 10. szám alá, majd az Egres utca 9. számú házban helyezték át).

A brassói unitáriusok abban az időben a helybeli református egyházközség templomába jártak istentiszteletre, gyűlésekre pedig azok tanácstermében kaptak helyet. A kántori teendőket Kisgyörgy Sándor református énekvezér végezte; az egyházközség közben kérvényezte egy kántortanító Brassóba való helyezését.

A gyülekezet tagjai szerény jövedelemmel rendelkező hívekből tevődtek össze. Közülük sokan katonáskodtak. Mégis az itt maradottak komolyan hozzáfogtak az egyházközség újjáépítéséhez. Lassan rendeződtek a dolgok és év végére már 17.607 korona vagyonról adott számot a kis egyházközség. A pénz fokozatos értéktelenedése és az emelkedő drágaság azonban sok gondot okozott, különösen a lelkészi családnak. Ezért volt kénytelen Kovács Lajos tábori lelkézséget is vállalni, hogy ez a fizetése pótolja az egyházközségtől kapott javadalmazást.

Az egyre romló háborús helyzet nehéz megpróbáltatás elé állította a híveket és lelkészüket egyaránt. Nélkülözések sora várt valamenynyikre. A lelkészi családban betegség vert tanyát, járvány érte a gyermekeket, betetőzésül pedig 1919. július 1-én alig 40 éves korában meghalt a lelkész hitvese, Kriza Ilona, a néhai nagy költő-püspök unokája, a hívek szeretetébe fogadott kedves asszony. A még fiatal családfő gondjaira maradt 5 nevetlen kis gyermek, valamint egy alig megszervezett egyházközség, melynek gondozása éppen akkor igényelt kitartó egész emberi munkát. A lelkésznek nemcsak heti 16 hittan órán kellett 150 tanulót tanítania, az egyházközség lelki gondozását és adminisztratív vezetését végeznie, hanem sokszor az egyre szaporodó hadiözvegyek és árvák megsegítéséről is intézkednie kellett.

Az egyházközség már a háború alatt megpróbálta régi vágyának, megfelelő templom vagy imaház építésének tervét előbbre vinni. Többféle terv is felbukkant, melyet végül is azzal kellett napirendről levenni, hogy: „majd a háború végén...“ A keblitanács 1916. április 9-én tartott gyűlésében elhatározta, hogy a várostól templomépítésre helyet kér. A városi tanács 1917-ben tárgyalta a kérést és a Kút utcai katolikus temető előtt levő üres telket (850 m²) ajánlotta fel eladásra²⁵, melyet az egyházközség végül is elfogadott. A kívánt alap- és homlokrajzot az egyházközség Pákey Lajos kolozsvári unitárius építésmérnök tervei alapján még ebben az évben bemutatta. A város a tervek ellen némi

kifogásokat tett, ami abból származott, hogy Pákey Lajos a telket nem ismerte, csak helyszínrajz és szóbeli tájékoztatás alapján dolgozott. Mint-hogy a felajánlott terület telekkönyvelése az említett rajzok elfogadásától függött, ez a körülmény az átírást hátráltatta. 1918. július 12-én Pákey személyesen Brassóban járt s a városi építési bizottsággal megbeszélést folytatott, melynek alapján az átengedő terület is szabályosabb alakot nyert. Közben Pákey meghalt; a háborús viszonyok miatt a templomtelek nem jutott az egyházközség birtokába, az építés terve egyelőre lekerült napirendről.

1919-ben a véget ért világháború szomorú statisztikáján Brassóban 6 unitárius hadiözvegy és 18 hadiárva neve szerepelt. A sok megpróbáltatást hozó esztendők után, a huszas évek elejére kezdett változni a helyzet. A város ipara és kereskedelme fellendült, kezdtek behegedni a háborús sebek. Az egyházközség anyagi helyzete is javulásnak indult, és a templomépítés terve újból az érdeklődés középpontjába került.

1920-ban az Amerikai Egyesült Államokból két bostoni unitárius lelkész J. S. Snow és H. J. Metcalf, valamint E. B. Witte ottani műegyetemi hallgató látogatta meg az egyházközséget.²⁶ Felemelő ünnepély keretében nevezettek a brassói egyházközség tiszteletbeli lelkészeivé, az utóbbit pedig tb. főgondnokává választották. A hívek remélték, hogy a régen áhított templom építését a vendégek hazájukban felpártolják. Ugyanakkor a Cleveland-i unitárius gyülekezetet testvéregyházközségnek fogadták.

A megváltozott viszonyok új tisztségviselőket és gyülekezeti munkásokat kívántak. Erre különben az adta meg az indíttatást, hogy Kilylyéni Endre főgondnok Sepsiszentgyörgyön elhunyt, helyébe Halmágyi Gábor kultúrmérnököt választották világi vezetővé. A gondnoki tisztséget Gergely Sándorra ruházták. Ezek mellett jelentős szerepet kapott özv. Preiszner Péterné Kilylyéni Etelka, ki az akkor alakult Dávid Ferenc Nőegylet elnöki tisztségét vállalta. A keblitanács 18-as létszámát 24-re emelték.

A nehéz háborús évek után egy teljesen vagyontalan egyházközséget fenntartani, s közben egy elárvult nagy család minden gondját viselni, emberfeletti munkát követelt Kovács Lajos lelkésztől. Csak az ő kitartása, akaratereje és munkakedve tudott ennyi nagy feladattal megbirkózni. 1920-ban újránősült a család érdekében, második hitvese Mánthó Erzsébet tanítónő lett.

Az 1920-as évektől a gyülekezet minden erejét a „templom alap” megteremtésére és gyarapítására fordította. Hatósági engedéllyel társadalmi gyűjtést rendeztek, ugyanakkor vallásos estélyek, szeretetvendégségek és ünnepélyek, melyek folytatódtak minden évben, lassan szaporítani kezdték a templomalapot. 1923-ban már 116 000 lej volt együtt erre a célra.

1922-ben az egyházközség újból templomtelekért folyamodott a városhoz. A városi tanács kedvezően határozott, amennyiben megújította a korábbi állásfoglalását, mely szerint a katolikus temető előtti 1064 m² nagyságú telket díjmentesen átadja az egyházközségnek templom, lelkészi lakás és más hivatalos helyiségek építésére. A hívek lelkesedéssel vették tudomásul a határozatot, a bizalom erősödött, az építés megvalósítására mind nagyobb erőfeszítés történt.

A keblitanácsban és közgyűlésen a hívek részéről tekintélyes megajánlások hangzanak el. Lelkész felkeresi a híveket otthonukban és áldozatra szólítja fel őket, akik mintegy 80 000 lejt ajánlanak fel. Hatósági engedéllyel gyűjtőívek mennek többszáz példányban nemcsak helybe, hanem vidékre is. Ekkor iratta jegyzőkönyvbe Kádár Sándor akkori pénztáros, hogy nejével két harangot ajándékoz, aminek teljesítését halála esetére örököseinek is meghagyja. Dobra Dénes katolikus léte-re unitárius vallású feleségével, Oláh Máriával együtt az úrasztala elkészítését vállalja. A lelkész hónapokon át vasárnapról vasárnapra más és más egyházközségbe látogat, hogy prédikálás útján hívja fel az unitáriusok figyelmét a brassói templomépítésre és anyagi támogatásukat kérje. Sok helyen az egyházközségek maguk gyűjtenek és küldik be adományaikat. Alig van egyházközség, amely részt nem vett volna a brassói templomépítésben.

Az egyházközség Demény Andor kolozsvári unitárius építésznél újabb tervrajzot rendelt. A telek átadása elé azonban ismét akadály gördült. A megye nem hagyta jóvá a város telek átengedési határozatát és utasította a városi tanácsot, hogy jelöljön ki más helyen templomépítésre alkalmas területet. Eltartott több évig, míg a városi határozatot végül is jóváhagyták és a templomépítés célját szolgáló terület adományozása 1932. év végén jogerőre emelkedett.

Mialatt a telek ügye húzódott, az egyházközség a templomalap pénzének biztonságos elhelyezésével foglalkozott. Leginkább házat szeretett volna venni, melyben legalább a lelkészi lakás és az iroda, esetleg ideiglenes imaház elhelyezhető volna. Hosszas keresés után bukkantak rá az eladó Rózsater 10 szám alatti egy emeletes kis épületre, melynek megvétele körül a keblitanácsban összecaptak a vélemények. Ekkor lépett fel Kádár Sándor pénztáros, aki nemcsak a ház megvételét sürgette, hanem egyben vállalta, hogy ha az egyházközség a vásárt nem hagyná jóvá, ő a házat magának megtartja. A ház megvételét 700 000 lejért az egyházközség és a főhatóság jóváhagyta. Ekkor a templomalap vagyona megközelítette a 400 000 lejt. A hiányzó vételár, átírás és javítások költsége szükségessé tette egy 400 000 lej kölcsön felvételét az E. K. Tanács segítségével. A kölcsön összegét az egyházközség elöljárói — Fazakas József gondnok, Kádár Sándor pénztáros és Telmann Béla keblitanácsos — garantálták.

Az ingatlan-vásár 1925. május 22-én megtörtént. Öt-hat év alatt a felvett kölcsön kamataival együtt vissza volt fizetve, s a ház tehermentesen állott. Mindez elsősorban Kádár Sándornak volt köszönhető, hogy határozott föllépésére a sok verejtékkal összegyűjtött pénzt az egyházközség ingatlanba fektette. Mégis a bírálat és sok nézeteltérés nem maradt el, mert sokan nem tartották a házat alkalmasnak a gyülekezet céljaira. Udvar, telek nem volt hozzá, imaházat nem lehetett benne kialakítani, átjáró szolgálmi joggal volt terhelve, főleg pedig igen drágának vélték (átírással együtt mintegy 800 000 lejbe került). Legtöbb kifogás alá pedig az esett, hogy arra az egyházközségnek alig fele összeg állott rendelkezésre, a 400 000 lej adósságot pedig 1357 egyháztagra kellett elosztani, kik közül tényleges fizető alig 500—600 volt.

A Kádár Sándor merész terve végül is bevált. S mire az 1930-as gazdasági világválság bekövetkezett, a Rózsa tér 10 szám alatti kifize-

tett épületben a gyülekezet otthon lehetett, a lelkészi lakás, iroda és gyülesterem pedig elhelyezést nyert.

Kovács Lajos, fáradhatatlan buzgalommal végzett lelkészi munkája mellett még irodalommal is foglalkozott. Angol nyelvről magyarra fordította M. I. Savage *A kereszténység fejlődéstörténete*²⁷ című könyvét. 1931-ben *Ébresztgetés*²⁸ címen egy prédikáció-kötetet adott ki. Ugyanazt füzetes alakban is közreadta azzal, hogy annak jövedelme a templom-építési alapra menjen. Irodalmi munkásságához tartozott e sorok írójának ajánlására indított *Unitárius Híradó*²⁹ című keblilap szerkesztése is.

1933-ban megtörtént a város által adományozott területnek telekkönyvelése a brassói unitárius egyházközség nevére. Ezzel újból napirendre került a templomépítés terve. A közgyűlés megállapította, hogy az egyházközségnek 1600 tagja van; ingatlan vagyona egy 750 000 lej értékű belvárosi ház és egy másfél millió lej értékű saját templomhely. A közalapon volt mintegy 60 000 lej készpénz és a vezetőség 197 000 lej rovatral hátrálék begyűjtésében is bízott. Ezeknek alapján a közgyűlés elhatározta a templomépítés megkezdését. A keblitanács hozzáfogott az építkezési tervek elkészítéséhez és engedélyeztetéséhez, melynek intézésére egy templomépítési bizottságot szervezett.

Az eredeti elgondolás szerint a Kút utcai telekre egy két részből álló épülettömböt terveztek. Az egyik fele lett volna a templomi rész, alatt gyülesteremmel, irodával, a másik nyúlványa pedig alul üzlethelyiségeket, a két emeleten pedig lakásokat alkotott volna. Az egész terv 4–5 millió lejre volt elgondolva, amiből azonban előbb csak a templomi részt kívánták megépíteni mintegy két millió lej költséggel.

Az építkezés megkezdése érdekében eladták a Rózsatéren levő, a templomalap tulajdonát képező házat, melyért azonban mindössze 600 000 lej kaptak, ami miatt sok egyháztag zúgolódott. Kovács Lajos lelkész hajthatatlansága azonban előbbre vitte a templomépítés gondolatát. Elgondolása szerint egy 500 000 lejes kölcsön felvételével próbálkoztak, amit az egyháztagok fedeznének templomépítési hozzájárulás címen. A fennmaradó adósságot az építési vállalat egy évi lefizetésre vállalná.

Az egyházközség pályázatot hirdetett a templom és épülettömb tervére. Hat pályamunka³⁰ érkezett be, ezek közül két ajánlatot vettek megfontolás alá. Alapjában Kós Károly író-műépítész elgondolását fogadták el, amit Halász Kálmán építésmérnök tervéből akartak kiegészíteni. Kós Károly többször volt Brassóban, a városi építészeti hivatallal ismételten tárgyalt, amíg véglegesíteni tudta az építendő templom külső-belső formatervét.

A templomépítési alap gyarapítása eközben nagy lendülettel folyt. Az egyházközség vezetősége 500 drb. házi zárt perselyt osztott szét az egyháztagoknak. Tóth Ferenc keblitanácsos 50 000 lej kamatmentes kölcsönt adott. Dr. Zoltán Gyula egy nagyajtai kaszálóját ajánlotta fel az alap gyarapítására.

A templomépítésre tíz vállalkozó adott be költségvetési ajánlatot, melyek közül a vezetőség és az építési bizottság Gartner Demeter. Utódai, Muli és Roth cég 1 952 953 lejes ajánlatát tartotta a legalkalmasabbnak és javasolta a közgyűlésnek elfogadásra.

Az 1934. április 8-án a református tanácssteremben tartott közgyűlés elfogadta a keblitanács javaslatát és elhatározta az építkezés megkezdését Kós Károly építész terve alapján. Egy hét múlva, a református

templomban tartott ünnepi istentisztelet után a gyülekezet kivonult a Kút utcai telekre és nagy örvendezés között megtörtént az első kapavágás. Másnap építőmunkások ásni kezdték a templomalapot. Április 29-én lélekemelő ünnepség keretében megtartották az alapkövételét, az egyházkör, a város és a különböző felekezetek képviselőinek jelenlétében. Minden a legnagyobb rendben levőnek látszott. A városi tanács megadta az építési engedélyt, még a szokásos építkezési illetemeket is elengedte. Az Egyházi Képviselő Tanács jóváhagyta az építkezési tervet. Az alapkövételének ünnepségére a polgármester³¹ levélben küldte el jókívánságait.

Az építkezés zavartalanul folyt, a betonalap a föld színéig emelkedett, amikor a munkálatok leálltak és azokat más helyen folytatták.

A városi tanács három telekcserét ajánlott fel az egyházközségnek, a Cenk alatti téren, a Derestyei úton (a mai Steagul kórház mellett) és a Dr. Babeş (Gácsmajor) utcában. A kiegyezés megtörtént a városi tanács és a egyházközség között. A város átadta a Babeş utcai 2500 négyzetméteres telket, és a károk megtérítésére pedig beleegyezett, hogy abból az egyházközség 1416 négyzetmétert (két parcellát) eladhasson. Ezek egyikét az egyházközség azonnal eladta s abból kártalanította az építési vállalatot.

A telekcseréjé jogerőre emelkedése és telekkönyvelése után az egyházközség Halász Kálmán helybeli építésszt bízta meg az új tervek elkészítésével. A beérkezett nyolc építési költségvetési ajánlat közül a Gonda és Tordai vállalat ajánlatát fogadta el és kötötte meg az építési szerződést. Rendre a bizalom kezdett visszatérni, az áldozatkészség is megindult. A bemutatott s az egyházközségen kívül az egyházi főhatóság és város által is elfogadott és jóváhagyott tervek alapján az építkezés csendben, minden ünnepség nélkül 1935. július 1-én újból megkezdődött.

Az építkezés ellenőrzését Halász Kálmán végezte. Nagy segítséget jelentett dr. Kerekes István főgondnok és Bálint János gondnok hozzáértő és lelkiismeretes munkája. Előbbi a tervezés, hivatali eljárások és szerződéskötések kérdésében volt komoly tanácsadó, utóbbi pedig mindennapos jelenlétével ellenőrizte, hogy az építés mindenben a megállapodás szerint menjen végbe. Gál Vilmos keblitanácsos az anyagbeszerzésnél nyújtott hathatós segítséget.

1935. december 1-én a lelkészi család már beköltözhetett új otthonába; 1936. január 12-én a keblitanács saját tanácstermében tarthatta meg első gyűlését. Január 26-án a gyülekezet házi ünnepély keretében a templomot is használatba vette. A helybeli *Brassói Napló* ilyen címmel adott hírt a nagy eseményről: „Már hirdetik az ígét a brassói új unitárius templomban”³².

A templom építése 1 514 346 lejbe került, berendezéséről a hívek áldozatkészsége gondoskodott. Özv. Kádár Sándorné férje végakaratóból és annak emlékére elkészíttette és adományozta a két harangot. Az úrasztalát Dobra Dénes katolikus asztalosmester készítette s feleségével Oláh Máriával ajándékozta. A szószék a mellé levő lelkészi és keblitanácsosi ülőhelyek a Nőegylet áldozatkészségéből készültek, valamint a templomi szőnyegekről is gondoskodott. Az Ifjúsági Kör a tanácstermet rendezte be asztalokkal és padokkal. Sok egyháztag egy-egy templomi pad költségét vállalta.

1937. május 17-én történt meg a templom ünnepélyes felavatása. Az ünnepély méltó keretet nyert az által, hogy az egyházi főhatóság képviselőjében dr. Boros György püspök és dr. Ferenczy Géza főgondnok vezetésével küldöttségileg megjelentek Kolozsvárról: Vári Albert dékán, Szent-Iványi Sándor teológiai tanár, Puksa Endre jószágfelügyelősi elnök, dr. Abrudbányay Ede köri felügyelőgondnok, Gálffy Zsigmond gimnáziumi igazgató és Hadházy Sándor pénztárnok. A Háromszéki, Felsőfehéri és Székelykeresztúri egyházkörsből esperesek vezetésével a lelkesek nagy számban jelentek meg. A templomavatási istentiszteleten mintegy kétezernyi érdeklődő vett részt, akiknek egy része a templomon kívüli térségről hallgatta a hangszóró által közvetített beszédeket.

A templomavatási istentiszteleten imát Benedek Gábor kőkösi lelkész espereshelyettes mondott; egyházi beszédet tartott Szent-Iványi Sándor teológiai tanár; a templomépítés történetét Kovács Lajos lelkész ismertette, tanulságait a következőkben foglalta össze:

„Ötven esztendő óta foly a munka, a küzdelem az egyházközség kiépítéséért, jobb jövőjéért, az „Otthon“-ért. Oh hányszor csüggedtünk el és hányszor elevenedett meg reménységünk?! Most nem a dicsekvés szavával beszélünk, hanem az isteni gondviselés iránti hálával nézünk a befejezett munkára s a megnyugvás érzésével vesszük ajkainkra Annak nevét, aki sokszor csüggedésünkből időről-időre kiemelt, erőt adott, megsegített. [...] Legyen hála az egy igaz Istennek, ki a küzdelemben velünk volt; hogy a munkára erőt adott, vívódásainkban mellettünk állott, harcok vívására felbuzdított, az ellentétek és akadályok között erősen és egyenesen állani megtanított, a csalódásokban el nem csüggedni, a szükség pillanatában a keblünkben lakozó hit erejéről rendíthetetlenül bizonyosságot tenni, az eszméért harcolni s a megismert igazságért áldozatot hozni időről-időre fellelkesített, a türelemre és reménységre megerősített, az égő csipkebokor el nem homályosuló fénye mellett másokba is bizalmat önteni lehetőséget adott!

Lelki örömmel gondolok vissza a hosszú ideig tartó, de hitem szerint nem hiábavaló erőfeszítésekre. Ha tehát pillanatnyilag kissé megfáradva is, de lelkemben a hit meg nem fogyatkozó erejével, szememben az el nem titkolható, önkéntelenül előtörő örömkönnnyekkel ismétlem a prófétai figyelmeztetést: „Akik az Ūrban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek, mint a saskeselyűk, futnak és nem lankadnak meg, járnak és nem fáradnak el“. (Ézs 40, 31).³³

Az új templomot dr. Boros György püspök avatta fel és kérte arra, és az abban imádkozókra az Isten áldását. Beszédében köszönetet mondott mindazoknak, akik önfeláldozóan dolgoztak és áldoztak — Kovács Lajos lelkésznek és a gyülekezet tagjainak —, hogy Isten dicsőségére és az ember szolgálatára felépülhessen a templom.

Az ünnepség keretében kifejezést nyert a brassói unitárius gyülekezet köszönete a református egyházközséggel szemben, mely imaházában, majd templomában otthont adott, nemkülönben a magyar evangélikus egyházközség iránt is, mely szükség esetén szívesen nyitotta meg templomát az unitáriusok előtt.

A templomavatásról a *Brassói Napló*³⁴ c. újság egész oldalas beszámolót közölt. Tudósítások jelentek meg az *Unitárius Közlöny*³⁵, *Keresztény Magvető*³⁶ *Unitárius Egyház*, *Unitárius Híradó*, és a *Brassói Lapok*

hasábjain is. Az *Unitárius Szószék* pedig *Imák, beszédek és előadások* címen 47 oldalas különkiadást jelentetett meg.

A Háromszéki egyházkör 1936-ban Kovács Lajos lelkészt érdemei elismeréséül esperessé választotta.

Az egyházközségnek Kovács Lajos iránti legnagyobb elismerését az 1936. február 16-án tartott keblitanács fejezte ki és örököltette meg az alábbi határozatában:

„Több elhangzott hozzászólással elismerte Keblitanács lelkészünk elvülhetetlen érdemeit, melyet a templomépítés nagy munkájának előkészítése alatt, úgy mint az építéssel járó nehézségek leküzdésével kapcsolatosan kifejtett. Igazi lelkivezéreképpen nemcsak prédikálta, szóval hirdette, hanem a valóságban minden építő munkában elől járt azzal a nagy lelki erővel, mely a csüggedést egy percig sem engedte meg magának, azzal a folytonosan előretörő szándékkal, mely minden munkájában vezérlő, érhető el a templomépítő célunkat.“

Nem véletlenül került hát a templom portikusában később elhelyezett emléktáblára a felirat: „Kovács Lajos esperes-lelkész. E szent hajlék építésénél múlhatatlan érdemeket szerzett. Emlékének kegyelettel áldoz az Unitárius Egyházközség“.

A brassói egyházközség új templomával a Háromszéki egyházkörben az élre került. Volt már egy alkalmas hely, ahol lelkészi értekezletek, köri gyűlés, sőt országos lelkészi konferenciát is lehettek tartani.

Az egyházközség gyülekezeti élete 1936 után fellendült. Bár a vasárnapi templomlátogatás a kívánalmi szinten alul maradt, de az ünnepeken olyan nagy gyülekezet volt jelen, hogy a tanácsteremmel megnyújtható templom szűknek bizonyult. A tanácsteremben különben egymást érték a gyülekezeti rendezvények. A Nőegyletnek és az Ifjúsági Körnek volt végre ahol megtarthatta összejöveteleit, vallásos ünnepélyeket, szeretetvendégségeket rendezhetett. Emellett ifjúsági énekkart szerveztek, a gyermekeknek mesedélutánokat, a faluról bekerült ifjúságnak ismeretterjesztő előadásokat és ünnepélyeket tartottak. Az erdélyi magyar írók is éltek az új lehetőséggel és két bemutatkozó irodalmi estet rendeztek. Az egyházközség lélekszáma 2167-re emelkedett, ebből Brassóban 1937, szórványai-ban — Botfalu, Zernești, Bușteni — 210 lélek élt. Az eleven gyülekezeti életnek köszönhető, hogy 1937-ben az egyházközség már teljesen kifizette templomépítéssel kapcsolatos tartozásait.

7. Az egyházközség élete 1939-től napjainkig.

1939. szeptemberében kitört a második világháború, ami megtorpanást jelentett az egyházközség életében is. Érdekes véletlen, hogy Kovács Lajos második brassói lapját *Unitárius Jövendő*³⁷ címen éppen ebben a hónapban indította be. 1940 mégis nagy tervekkel indult. Az egyházközség kérésére a Közoktatásügyi Minisztérium egy 2 tanerős iskola felállítást engedélyezte.³⁸ A keblitanács elkészítette az egyházközség telkén építendő iskola tervét; tanítókat alkalmaztak és beiratkozást is megkezdették. A közben bekövetkezett események és változások miatt azonban az iskola létesítése időszerűtlenné vált és megnyitása elmaradt. Eközben a brassói egyházközség a kolozsvári egyházi főhatóság fennhatósága alól a Torda székhellyel megalakult Egyházi Képviselő Tanács fennhatósága alá került.

Háború következtében a gyülekezeti élet a vasárnapi istentisztelet mellett heti egyetlen bibliaóra szűkült. Az egyházköztség férfi tagjai közül sokat katonai vagy munkaszolgálatra hívtak be. A gyülekezet mintegy fele, a keblitanácsból, a nőegyleti vezetők közül sokan eltávoztak a városról. A segédlelkész is más állomáshelyre ment. Az egyházköztség anyagi teherhordozóinak száma nagyon lepadt. Megnehezült az élet egyházi és mindennapi vonatkozásban.

Ráadásul pedig, amikor a legnagyobb szükség lett volna a lelkész szervező erejére, előrelátására és kitartására, 1942. október 20-án Kovács Lajos régebb szerzett cukorbaja következtében eltávozott az élők sorából.

Később Kerekes István főgondnok végleg távozott a városról. A hatalmas munkabírási néhai lelkész a pontosságért mindent maga szeretett intézni, s így a világi vezetők között senki nem volt, aki összeszedje az egyházvezetés szétszakadt szárait. A keblitanács szükségét látta az egyházköztség vezetésére a világiak közül Szabó Sámuel régebbi jegyzőjét felkérni, aki az újravezetést egyházközségi előadó címmel vállalta és végezte. Beszolgáló lelkésznek az esperes Fekete Lajos ürmösi lelkészt bízta meg.

A közgyűlés 1942. december 13-án teljes egyetértésben Fekete Lajost választotta meg lelkészének, akinek 1943. január 31-én szerény kerekék között történt meg a beiktatása. Díjlevele az infláció miatt rövidesen elégtelennek bizonyult, a meglévő gondok mellé anyagi szükség is vegyült. Az új lelkész szószéki szolgálata ekkor vált hasonlatossá regénye címéhez: „*Ének a viharban*“.³⁹

Fekete Lajos könnyen bele tudott illeszkedni új állomáshelye viszonyaiba. Szorgalmasan látogatta híveit; egyházi beszédei bő irodalmi idézetekkel nemcsak híveit, hanem más felekezetűeket is vonzották a templomba. A nagyvilágban zajló kegyetlen küzdelmek idején sokan jöttek istentiszteletre, lelki felüdülésre és vigasztalódásra, amire nagy szükség volt. Mindenki úgy érezte magát ott, hogy igazi, közvetlen barát, hitestvérek között van. A lelkésznek adminisztratív munkája mellé rövidesen társadalmi munkát is kellett vállalnia.

Megtették légmentes körzeti vezetőnek, közben foglalkozott az unitárius szegények nyilvántartásával és pártfogásával. Ugyanakkor gyűjtenie kellett egy újonnan létesített csecsemőotthon és szegényház részére is. Ezenkívül mozgalom indult a gyülekezetben, hogy az egyházközség épületébe bevezessék a földgázt. Bőven volt tehát tennivalója az új lelkésznek.

1944. esztendő fokozta a háborús időszak megpróbáltatásait. Április 16-án, a vasárnapi istentisztelet közben történt Brassóban az első bombatámadás. Híveivel, egy újonnan keresztelt kiseddel, családtagokkal a lelkész is ott húzódott meg a templomkertben és Istenben bízó lélekkel várta a következőket. Utána pedig mennie kellett körzetébe, hogy intézkedjék a tennivalókról. Később a főgondnokkal, dr. Zoltán Gyulával felkereste hívei közül a bombakárosultakat, és vigasztalta az életben maradtakat. Másnap ő is indulhatott temetni. Nem egyéni sírokhoz, hanem a köztemetőben ásott hatalmas tömegsírok mellé, ahol unitárius és más vallású emberronsok kerültek, és különböző felekezetek lelkészei mondtak egymás után imát az elköltözött, ártatlan áldozatok felett. Hirdető könyvében megrázó sorokban számolt be a történekről. Egyik mondata

így hangzik: „Erősítjük, bátorítjuk egymást, de oly gyenge a vigasz, amit egymásnak nyújthatunk!“

Egy nyáron át a rendes istentiszteletet nem vasárnap délelőtt tartották, hanem este, félve a gyakori nappali bombatámadásoktól. Az egyházközség vezetősége a kegyeszereket, fontosabb iratokat, könyveket és más anyagi értékeket szétoztotta a hívek között, hogy megmentse a pusztulástól, ha véletlenül találat érné az egyházközség épületét.

Így következett el a nagy történelmi évforduló, 1944. augusztus 23-a. A háború azonban még nem ért véget. Attól félt mindenki, hogy hadszíntérré válik a város. A rákövetkező napon találkoztam lelkészünkkel, s első kérdésem ez volt hozzá! — Mi lesz velünk Lajos? Isten kezében a sorsunk, reméljük, hogy most már közel van a béke, mondotta ő.

Fekete Lajos családapa is volt, akit a háború elválasztott gyermekeitől. A háború után Székelyudvarhelyre igyekezett, hogy leányai sorsa felől intézkedjék. Segesvárt azonban az állomáson tifuszfertőzést kapott és április 25-én súlyos szenvedés között elhunyt.

Mély volt a megdöbbenés és bánat a gyülekezetben. Ennek az értékes embernek, irodalmárnak az egész brassói lelkészége nem volt egyéb, mint egy szenvedésekben gazdag intermezzo; egy lírai hangvételű zene-mű az élet szörnyű robajában. Amikor pedig végre nyugalmasabb élete, hűveivel való tágabb kapcsolata és az egyházközség fellendülése következhett volna el, neki el kellett pusztulnia. Hült tetemét a brassói ravatalról a székelyudvarhelyi családi kriptába vitték.

Itt maradt az egyházközség ismét rendezetlen helyzetben, az alig befejezett háború következményeivel. Egyelőre még az egyházi központ is újjászervezés alatt állott, a lelkészek helyzetét sem ismerte még senki; a brassói egyházközség világi vezetői eredménytelenül latolgatták az utódlás kérdését.

Kövári Jakab volt az egyetlen, aki pályázott a brassói lelkészi állásra. Egy szabálytalanul tartott közgyűlés választását Dr. Kiss Elek püspök kénytelen volt megsemmisíteni. Az egyházközség ezután lemondott választói jogáról és a püspök Kövári Jakabot nevezte ki lelkésznek, aki 1945. november 25-én foglalta el brassói hivatalát. Felesége, szül. Pálffy Margit és két gyermeke jött vele. Az egyházközség évi költségvetése három millió lejre volt méretezve, amire egyelőre fedezet sem látszott. Egyetlen biztos alapnak csak a lakás maradt; a bejött egyházi fenntartási díjak és más adományok arányában kapta a lelkészi család a mindenkor drágasági pótlékot. Szerencsére ekkor főleg már Hoch Jenő mérnök buzgósága révén az egyházi épületben elkészült a gázvezeték és legalább a fűtés kérdése meg volt oldva.

Az új lelkész képzett teológus volt, aki vasárnaponként jól felkészülten állott a szószékre, és mindig volt időszerű mondanivalója. Népszerű beszédeit idegenek is szívesen hallgatták. Mint gyakorlott irodalmár az akkor Brassóban alakult „Petőfi Irodalmi Kör“-ben is jó benyomást keltett. Feleségét is hamar megszerették az itteni asszonyok. Egészségi állapotukhoz mérten — idejövételükkor már mindketten betegek voltak — a híveket is látogatták. Rövidesen népszerűsége tudott szert tenni a gyülekezetben feleségével együtt.

1947 szomorúságba döntötte a lelkészi családot és az egyházközséget. Január 31-én elhunyt hosszas szenvedés után Köváriné Pálffy Margit.

Kedves, közvetlen egyénisége, mindig a békességre törekvő természete ugyancsak úrt hagyott maga után. Szívből gyászolta mindenki.

Kövári Jakab betegsége miatt nem tudta ellátni családjá gondjait, ezért újra nősült. 1947. augusztus 15-én feleségül vette Taar Géza nagyajtai lelkész leányát, Gizellát.

Az egyházközség vezetősége 6000 stabilizált lejben állapította meg a lelkész havi fizetését. Az új papné hazulról is kapott segítséget, így a lelkészi család anyagi helyzete enyhült.

Rövidesen köztudottá vált, hogy a lelkész a jó szószéki szolgálat mellett egyéb kötelezettségeit csak kihagyásokkal tudja teljesíteni. Még ha lett volna is lelkiereje rá, de adminisztrációs teendőinek testi gyengesége miatt sem tudott eleget tenni. Többször nem sikerült az évi költségvetést teljesíteni; sok bírálat érte az ügykezelést. Ezekben az években háromszor is gondnokcserére került sor, mert a világiak nem mertek a felelősségben osztozni.

1949-ben életbe lépett az egyház új *Szervezeti Szabályzata*, ennek értelmében teljesen új vezetőség került az egyházközség élére. A következő év nagyobb eseményéhez tartozott, hogy néhai Fekete Lajos lelkész emlékére a templom portikusában emléktáblát állítottak fel. Ez alkalomra annyi adomány összegyűlt, hogy a templomot újrafestethették. Különben az egyházi élet lassú pangásba süllyedt.

A tiszteletes asszony férje helyett igyekezett a gyermekek vallás-oktatását végezni. Igyekezett érdeklődést kelteni az egyházközség ügyei iránt. A lelkész munkabírása azonban egyre lankadt és lassan mindinkább csak a szószéki szolgálatra zsugorodott.

Az egyházközségben mégis folyt az adakozás és a közmunka. 1954-ben a befejezett templomfestés örömeire ünnepélyt rendeztek. Ekkor avatták fel a tanácsteremben készült márványtáblát, mely az egyházközség világi vezetőinek állított emléket. Ugyanakkor adta át Szabó Sámuel körü felügyelő gondnok az általa készített képes egyházközségi emlékkönyvet is, és megkoszorúzták a református temetőben nyugvó neves unitárius elődök sírjait. Az ünnepségen dr. Kiss Elek püspök és dr. Kovács Lajos főjegyző is megjelent. Előbbi sajátkezűleg írta be az egyházközség emlékkönyvébe az ünnepség emlékét.

1955. február 13-án meghalt Kövári Jakabné Taar Gizella, a lelkész második felesége. Néhány évi ittléte alatt minden tőle telhetőt megtett és munkájával tevékenyen segítette az egyházközség életét.

Ebben az esztendőben az egyházközség jónak látta fennállásának 70. éves jubileumát megünnepelni. Lelkész a gyülekezeti élet fellendítésére és az egyházi érdeklődés fokozására igyekezett az év folyamán több vallásos ünnepélyt rendezni. A meghívott előadók között szerepelt Máthé Zsigmond, Utó Lajos, Bustya Albert, Miklós István, Gellérd Imre, Ekárt Andor lelkészek, dr. Simén Dániel, dr. Lőrinczi Mihály, dr. Kovács Lajos, dr. Erdő János teológiai tanárok és dr. Kiss Elek püspök.

1956-ban dr. Kövári Jakab indítványára Szabó Sámuel felügyelő gondnokot egyházközségi főgondnokká választotta a közgyűlés. Ezzel nem csupán a helyi hagyományt akarták folytatni, hanem az egyházközség vezetőségében szükségessé vált nagyobb munkakört teremteni számára. Hat-házi József gondnok lemondott tisztségéről. Kövári Jakab lelkész 1956. július 14-én harmadszor is megnősült. Alsórákosról feleségül vette Utó Ilonát, Utó Béla ny. lelkész leányát.

Október 12-én Kővári Jakab írásban bejelentette az előjárásának, hogy előrehaladott betegsége miatt az egyházközség vezetését tovább nem tudja végezni. Gyógykezelését végett kórházba vonult. Így az egyházközség ügyeit egyelőre adminisztratív vonalon Szabó Sámuel főgondnok vette át, a lelkészi szolgálatot pedig a beszolgáló körü lelkészek végezték.

1957. április 13-án ez a felemás helyzet Kővári Jakab halálával ért véget, aki egy helybeli kórházban bevégezte küzdelmes életét.

Ismét lelkészválasztás elé került az egyházközség. A közgyűlés teljes egyhangúsággal lemondott lelkészválasztó jogáról; annyira bízott előjárói véleményében, hogy ezt a megoldást találta mindenki a legmegfelelőbbnek. Dr. Kiss Elek püspök Májay Endre addigi torockói lelkészt nevezte ki. Beiktatása 1957. július 18-án történt. Így került az egyházközség élére nejével, Kerekes Cecíliával, nagyobbik leányával és a kisebbikkel várandósan.

A fiatal, jól képzett és nagy munkabírási lelkész egyszerre új életet, hangulatot hozott az addig stagnáló gyülekezetbe. Az egyháztagok nagy lelkesedéssel állottak új vezetőjük mellé. Megindult a rendszeres vallás-erkölcsi nevelői munka; ismét templomi ünnepélyek, szeretetvendégségek rendezésére került sor; augusztus hónapban megtartották az első konfirmációt is, melyre már azelőtt felkészítette a főgondnok a növendékeket. Megindult a hívek részéről az egyházfenntartási járulékok önkéntes fizetése és az adományozás. A könyvtár, levéltár, teljes adminisztráció készen várta az új lelkészt, csak folytatnia kellett érkezése napjától az ügyvezetést.

1957-ben az egyházközség előliáráóságát újraválasztották. A gondnoki tisztségre Sikó Mihály buzgó egyháztag került. A gyülekezet örömmel vette tudomásul, hogy az új lelkész ittléte első nyolc hónapjában 447 családot látogatott meg. Ebben az időben felvetődött egy orgona beszerzésének gondolata, és gyűjtés indult az anyagi fedezet biztosítására.

Az időközben jelentkező anyagi gondokon többféle módszer alkalmazása segített. Egyik ezek közül az új lelkész személni varázsában nyilvánult meg, akinek beszédeit hallgatni és családiával érintkezni a hívek szerettek. Egy másik jól bevált gyakorlat szerint a lelkész bevezette az adományok szószéki kihirdetését — természetesen kihagyva az egyházfenntartói járulékokat —, ami újabb önkéntes adakozások ösztönzője lett. További segítséget jelentett a telefon bevezetése az egyházi irodába, ami által a lelkész igen sok hívével közvetlen összeköttetést tudott teremteni. A bevezetett új gazdálkodási módszer rövidesen éreztette hatását. Májay Endre lelkész ittlétének első öt esztendeijében a költségvetés már háromszorosára emelkedett. Az egyházközség keblitanácsa pedig évente ellenvetés nélkül fogadta az emelő javaslatot.

1964. április 1-én özv. Fekete Lajosné énekvezéri tisztségéről lemondott, helyét Májay Endréné Kerekes Cecília tiszteletes asszony foglalta el.

Ezidőtájt indult meg a város népességének nagyobb arányú növekedése. Az egyre bővülő gazdasági és ipari berendezkedés sok új egyháztagot hozott vidékről a városba. Hozzávetőleges becslés szerint az utolsó tíz év alatt csaknem 1000 lélekkel szaporodott az unitárius beköltözők száma. Ezen a téren azonban mindig csak hozzávetőleges adatokra lehet támaszkodni, mert a beköltözők közül sokan csak az egyházi szolgálat igénylésekor kerültek nyilvántartásba.

Májay Endre szolgálatának megkezdése óta alig volt esztendő, amikor az egyházközség épületén és berendezésén valamilyen javítási, festési, szerelési munka ne lett volna. Festésre kerültek a templomi padok, ajtók, ablakok; többször volt meszelés, tetőjavítás. Ezekre mindenkor önkéntes adományokból begyűlt az előirányzott összeg.

A templom építésekor Einschenk Ottó orgonakészítő egy két játszóasztalos harmóniumot adott el az egyházközségnek. Az szolgált a templomban csaknem 30 esztendőn át. Közben eredményesen folyt az orgona-alap gyűjtése is. 1965 végén már együtt volt egy orgona megvételére szükséges összeg. Péterffy Gyula zenetanár szakvéleménye alapján 1966-ban az egyházközség megvette Einschenk Ottó addig a Fekete templom sekrestyéjében használt orgonáját 44 000 lejért, és kibővítésekkel felállította a templomban. Felavatása nagy lelkesedés és ünneplés mellett 1966. október 23-án történt meg. Az új orgona azóta kisebb javításoktól eltekintve — jól működik és a szép gyülekezeti éneklést segíti elő. A templomépítés után ez volt az eredményekben kiemelkedő esztendő.

1967-ben a tíz évvel előbb elhunyt Kővári Jakab lelkész emlékére az egyházközség emléktáblát állíttatott fel a templom portikusában. Egyben lefestették az ajtók és ablakok kereteit, kimeszelték a templomot, és a karzati ablakokat opál üveggel látták el. Mindezt közadakozásból.

1968-ban egyházunk fennállásának 400. évfordulóján a Déván rendezett emlékünnepeyre az egyházközség társas kirándulást szervezett, melyen 60 egyháztag vett részt.

Az egyházközség vezetősége hosszas megfontolás után kérvényezte egy segédlelkész kiküldését. Dr. Kiss Elek méltányosnak ítélve a kérést, október 1-től kinevezte Rázmán Csaba gyakorló segédlelkészt, aki 1970-ig töltötte be ezt a munkakört. Javadalmazásáról az egyházközség gondoskodott.

Ebben az esztendőben újraválasztották az egyházközség vezetőségét. Kevés kivétellel az addigiak maradtak tisztségükben. A valláserkölcsi nevelési bizottságba viszont mind nőtagok kerültek s így az előjáróságban is jelentős szerephez jutottak.

Bukarestben 1941 szeptember 1-ig önálló unitárius egyházközség létezett. Híveink száma azonban annyira megfogyatkozott, hogy leányegyházközségekké kellett átalakítani. Májay Endre a bukaresti filiát újraszervezte és Kisgyörgy Imre egyháztag segítségével megegyezést kötöttek az ottani német evangélikusokkal, akik átengedték templomukat időnkénti istentiszteletek tartására. Így november 22-én megindult az egyházi munka.

1971. december 7-én elhunyt dr. Kiss Elek püspök. Az 1972. március 19-én a Székelyudvarhelyen tartott zsinat dr. Kovács Lajos főjegyzőt választotta püspöknek. A zsinaton egyházközségünk küldöttséggel képviseltette magát, mert dr. Kovács Lajos, bár nem volt brassói születésű, mégis gyermek- és iskoláskorának egy részét e városban töltötte, és sokan mindmáig városfelükként tisztelik.

1976—1977-ben újból nagyobb arányú épületjavításra került sor. Előbb a templom egyik belső oldalát vakoltatták csaknem teljesen újra, később a torony és utca felőli rész került jórészt felújításra. A munka csaknem két esztendeig tartott, s mintegy 125 000 lejbe került. Közben a rendes évi bevétel-kiadás mellett a gyülekezet tagjai 1975-ben árvíz-károsult egyházközségek megsegítésére 10 000 lej adományt juttattak.

Ugyanígy 1977-ben a földrengés sújtotta egyházközségek javítási költségeire még további 11 000 lejt adtak.

A sokféle segítség ugyancsak igénybe vette a hívek áldozatkészségét. A nagy javítás után a templom újravatásának ünnepére 1978. október 22-én került sor. Ez alkalommal avatták fel egy buzgó egyháztag, László Dezső kőfaragó mester ajándékát, a portikusban elhelyezett történelmi emlékeztető márványtablát.

1979 év krónikájához tartozik, hogy a nyár elején az Amerikai Egyesült Államokból egy kiránduló csoport kereste fel Brassót. Ennek vezetője a Sepsiszentgyörgyről eltávozott Harringtonné szül. Szánthó Vilma New York-i unitárius lelkész nő volt. 1979. augusztus 13-án Brassóból is népes küldöttség vett részt a Déván tartott Dávid Ferenc emlékünnepen. November 27-én kiemelkedő orgonahangversenyt tartott a templomban Kozma Mátyás marosvásárhelyi orgonaművész.

Ez évben változás állott be a bukaresti leányegyházközség pásztorálásában. Néhány évi próbálkozás után, ez a kicsi de lelkes gyülekezet a kísérletképpen ideiglenesen Csíkszeredához való csatolás után, ismét visszakerült a brassói egyházközséghez. Azóta átlag havonta egyszer a brassói lelkész vagy segédlelkésze tartja az istentiszteletet.

1980-ban a konfirmálók száma elérte az 55-ös létszámot. Hangsúlyoznunk kell, hogy a konfirmálók számának állandó növekedése a konfirmációt az egyházközség egyik legnagyobb ünnepévé avatta. Az új egyháztagok felavatására sok résztvevő, rokon, ismerős, helybeli és vidéki szokott összegyűlni. Dicséretes szokás lett, hogy a konfirmálók az ünnep emlékére értékes ajándékokat szoktak adni a templom díszítésére. Így ha csak az utóbbi évtized ajándékain tekintünk végig, találunk azok között úrasztali terítőket, szószéktakarókat, antik bútort, templomi csillárt, kristály- és népművészeti vázát, egyházcímeres díszablakot, perzsaszőnyeget, tanácsterem részére faragott csillárokat, varrottas falvédőket és egyebeket.

A lélekszám már elérte a 3500 főt. Hozzászámítva a bukaresti leányegyházközség létszámát, év végén 3650 lélek pásztorálása várt a brassói lelkészre. Közben a sepsiszentgyörgyi egyházkör közgyűlése 1980. augusztus 31-én Mátyás Endrét esperesnek választotta az 1981—84. évekre. Ez mindenképpen az egyházközségi szolgálat terhére ment. A keblbi vezetőség is felfigyelt, hogy amíg az adakozás, a közteherviselés nőtt, a templomlátogatók száma csökkent. Az egyházfenntartói járulékok összege 126 696 lejt ért el, az adományok értéke pedig 113 854 lej volt. A vasárnapi templomlátogatók átlagos száma alig érte el a 90 főt.

Az 1981. március 1-én Brassóban tartott Zsinati Főtanács felfrissítette a gyülekezet életét és az egyház iránti érdeklődését. A hívek ez alkalommal be sem fértek mind a templomba. A közebeden több mint 300-an vettek részt.

Az egyházközség szolgálati házában közben megürült egy szoba, s így kéthelyiséges irodát lehetett berendezni. A templomlátogatás statisztikája is emelkedett, a vasárnapi elérte a 103, az ünnepi a 220 látogatási átlagot. A családlátogatás azonban mélypontra jutott. Jóllehet már segédlelkész is volt, mégis a nyilvántartott 1470 unitárius családban mindössze 358 látogatás történt.

A brassói gyülekezet viszonylagos jó anyagi körülményeire való tekintettel más egyházközségek megsegítésében is részt vett. Az utóbbi

években anyagi segítséget kapott Csíkszereda, Kóhalom, Nagyenyed, Kóbátfalva, Szentgerice; ez évben pedig Nagyvárad. Ezek megsegítése, több mint 100 000 lej, a hívek önkéntes adományából telt ki.

1981-ben az egyházközség statisztikájában is jelentkezett a demográfiai fellendülés. Ez évben 75 ifjú konfirmált, 20-szal több az előző évinél. Igaz, ekkor növekedett meg Brassó város lakóinak létszáma is annyira, hogy az országban a főváros után a legnépesebb város rangjára lépett elő.

A templomi ünnepélyek lassan hagyományossá váltak. Így az anyáknapja, konfirmáció és karácsonyfa ünnepélyek mellett állandó jelleggel ismétlődtek a szeretetvendégségek, a novemberi Dávid Ferenc emlék-ünnepély. Ezekhez csatlakozott karácsony elsőnapján este rendezett úrvacsoraosztással egybekapcsolt zenés istentisztelet. Idén erre 300 hívő jött el. Az év ünnepei közé számított ez esztendőben Májay Endre itteni lelkészének 25 éves megünneplése, amikor hívei egy szép paláttal ajándékozták meg.

Az év eseményei közé tartozott az a megtiszteltetés, ami Májay Endre esperes-lelkészt és feleségét érte, hogy dr. Kovács Lajos püspök ajánlatára 1982. február hónapját Locarnoban, a Svájci Evangélikus Egyházak Segélyalapjának (HEKS) vendégeként a „Casa Locarno“ üdülőjében tölthették.

Az 1983-as év kiértékelésénél lelkész a negatív jelenségek mellett több pozitív eredményt emelt ki. Így húsvétkor 850-en voltak templomban és 781-en vettek úrvacsorát. Konfirmáláskor mintegy 1100 volt az érdeklődők száma. Az aranykönyv bejegyzésében a készpénz adományok ugyanazt az összeget érték el, mint az előző esztendőben, azaz 76 000 lejt. Néhány statisztikai adat pedig itt önmagáért beszél:

— Lélekszám az év végén helyben 3750, Bukarestben 125

— Megkereszteltek 54 újszülöttet

— Eskettek 23 ifjú párt

— Eltemettek 35 halottat

— Konfirmált 85 ifjú

— Templomlátogatók átlagos száma 103

— Családlátogatást végzett Májay Endre lelkész 191, Rüszt Domokos s. lelkész 406 esetben.

— Karácsonykor kiosztottak 250 szeretetsomagot

— Az évi készpénz bevétel 241 827 lejt tett ki.

Az év folyamán ismét volt ajtó- és ablakfestés. Ezt különösen a küszöbön álló püspöki vizsgálószékre való tekintettel végeztette el az egyházközség. Végre megvalósult a több évre felvetődött terv is — a templomi ülések szivacspárnával való bevonása. A templom ma teljesen rendbeszedett és szépen díszített.

Az egyházközségben két évtizede énekkar működik, mely elismerésre méltó tevékenységet fejt ki. Ez a mintegy 30 tagot számláló férfikar Májay Endréné énekvezér irányítása mellett ez évben már huszontödikszer adta elő Nagypénteken a Passiót. Az énekkar sok más alkalomkor is szerepelt, és ígéretes összetartó és gyülekezetépítő szellem él benne.

Idén betelt az 1939-ben kezdett díszes egyházközségi aranykönyv, melyet Gál Vilmos keblitanácsos, — ki annakidején a templomépítő bizottság elnöke is volt — valamint neje, született Feledi Anna adomá-

nyozták. Sajnos, az ajándékozók, kiknek sok más munkájáért, áldozatáért hálás az egyházközség, életüket, gyermekeikkel együtt, Auschwitzban kellett befejezniök. Az aranykönyv örök emléke marad nemcsak sok százezerre menő adománynak, hanem többszáz adományozónak is, kik nemzedékeken keresztül tanújelét adták hitükhöz, egyházukhoz való ragaszkodásuknak. A következő aranykönyvet id. Bódi Mózes adományozta s azt 1984. január 1-ével nyitották meg.

Az újév — 1984 — különben már a sorrakerülő püspöki vizitációra való készülétkben indult. A templomban elvégezték az utolsó simításokat; megkezdték a költségekre való gyűjtést és elkészítették a látogatás lefolyására a szükséges terveket. Az ünnepélyre május 27-én került sor. Ez volt a brassói unitárius egyházközség életében immár a harmadik püspöki vizitáció. Az elsőt Ferencz József tartotta 1888. augusztus 6-án, a másodikat dr. Boros György 1930. június 18-án és a harmadikra dr. Kovács Lajos vezetésével 1984. május 26—27-én került sor.

8. Az egyházközség vezetői

I. Lelkész

1. Veress György 1909—1914
2. Kovács Lajos 1915—1942
3. Fekete Lajos 1943—1945
4. Kővári Jakab 1945—1957
5. Májay Endre 1957—

II. Főgondnok

1. Killyéni Endre 1909—1916
2. Dr. Vernes István 1912—1914
3. Halmágyi Gábor 1912—1932
4. Dr. Kerekes István 1936—1942
5. Dr. Zoltán Gyula 1943—1944
6. Szabó Sámuel 1956—1958

III. Gondnok

1. Székely Kata 1798—?
2. Kováts Mihály 1807—?
3. Veress György 1885—1909
4. Ungvári Lajos 1909—1913
5. Gergely Sándor 1921—1923
6. Fazakas József 1924—1934
7. Bálint János 1936—1943
8. Milinta János 1941—1943
9. Tordai Sándor 1949—1951
10. Hadházi József 1952—1956
11. Sikó Mihály 1956—1984
12. Sándor Gyula 1984—

IV. Énekvezér

1. Albert Lőrinc (református) 1885—?
2. Kisgyörgy Sándor (református) 1910—1918
3. József Domokos 1918—1921
4. Kisgyörgy Sándor (református) 1921—1932
5. József Domokos 1932—1951
6. Bajkó László (református) 1951—1956
7. Kató Gyula (református) 1956
8. Fekete Lajosné 1957—1964
9. Májay Endréné 1964—

V. Jegyző

1. Dakó Sámuel 1807—?
2. Killyéni Endre 1885—1889
3. Végh Mátyás 1890—1893
4. Siklódi István 1894—1905
5. Török Sándor 1906—1918
6. József Domokos 1919—1927; 1932—1934
7. Szabó Sámuel 1928—1931; 1942—1946
8. Bálint László 1934—1935
9. Gyöngyösi Károly 1935—1937
10. Sigmond Kálmán 1938—1940
11. Lázár Elek 1941—1949
12. Sata József 1950—1961
13. Kilyén Sándor 1963—1984
14. Dáné Gábor 1985—

VI. Pénztáros

1. Kállai János 1807—?
2. Benedek Lajos 1909—1912; 1920—1921
3. Kádár Sándor 1921—1929
4. Albertfi Sándor 1913—1915
5. Benedek Dénes 1929—1949
6. Kanyaró Domokos 1949
7. Einzig Jenő 1950—1961
8. Sata József 1963—1965
9. Huszár Mihály 1966—

* * *

Így, ennyit mondhatunk el röviden a brassói unitáriusokról és a 100 esztendővel ezelőtt alapított egyházközségük múltjáról.

A rövid beszámoló talán így is elég lesz arra, hogy tanújelét adjuk múltunk iránti megbecsülésünknek. Így tartjuk emlékezetben Székely Kata, Kováts Mihály, Killyéni Endre, Veress György és a többi gond-

nokok kitartó lelkesedését; a templomépítő Kovács Lajos és a többi lelkesek kitartását és buzgóságát; Preisner Péterné Killyéni Etelka és munkatársai hűséges, gyülekezetépítő munkáját; Kádár Sándor és felesége, valamint sok neves és névtelen jótévő emlékét. Tisztelettel és elismeréssel adózunk az egyházközség tisztségviselőinek és tagjainak, kiknek áldozatkészsége és odaadó munkája teremtette meg a brassói egyházközséget, az unitárius egyház egyik büszkeségét.

Szolgáljon az egyházközség története buzdításul mindazoknak, akik a múlt emlékeit megbecsülve, továbbra is vállalni fogják az egyházközség fenntartását, a szeretet és a békeség munkálását.

JEGYZETEK

¹ László Dezső kőfaragó mester adományozta a táblát. Ünnepeles felavatása 1978. okt. 22-én volt.

² Sebesi Pál: *János Zsigmond és Dávid Ferenc látogatása Brassóban 1568-ban.* KerMagv 81. évf. (1975) 235—236.

³ Szabó Sámuel: *Honnan indult el Dávid Ferenc reformátori útjára?* KerMagv 85. évf. (1979) 127.; Sebesi P.: *Adatok Dávid Ferenc életrajzához.* KerMagv 78. évf. (1972) 134.

⁴ Brassói Állami Levéltár: „*Species facti*“. Ad. No. 460/1777. Fond actele Magistratului — iratcsomó.

⁵ Gödri János: *Liber ecclesiasticis Ecclesiae Evangelico Ungaricae Filiali Bolognensi.* (Kézirat 152—154). Itt jegyezzük meg, hogy Szeli József: *A Brassai Magyar Eclésiában esett külömb-külobmb féle dolgoknak világos tüköre* c. kézirat munkájában, valamint a *Quellen zur Geschichte von Brassó.* Brassó, 1903. I. kötetben sok XVII. és XVIII. századbeli brassói unitáriusnak más vallásra való téréséről találunk említést.

⁶ Unitárius Egyház levéltára.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Háromszéki Unitárius Egyházkör esperesi levéltára, 1825. évi jegyzőkönyv.

¹¹ Minden bizonnyal vagy egy 1777-ben vagy a XIX. században eltűnt klenodium.

¹² Szabó S.: *Brassói unitáriusok.* KerMagv 78. évf. (1972) 153—154.

¹³ *A brassói unitáriusok.* KerMagv XVI. évf. (1881) 68.

¹⁴ Brassóban szolgált 1850—1893 között. Az unitáriusok ügyét mindvégig támogatta; éveken át vezette azok anyakönyveit, és legfőképpen neki lehetett köszönni, hogy a református imaházban 50 esztendőn át az unitáriusok istentiszteletet tarthattak.

¹⁵ 108—1882. E.K.T. sz. irat.

¹⁶ 19—1885. E.K.T. sz. irat.

¹⁷ Brassói unitárius leányegyházközség jegyzőkönyve I. kötet. Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvét Végh Mátyás szerkesztette.

¹⁸ A leányegyházközség alakulásakor semmiféle ingó vagy ingatlan javakkal nem rendelkezett.

¹⁹ XV. kötet, 1902. 3. szám, 35—37.

²⁰ Városi tanács 13. 161—1903. sz. irata.

²¹ Az 1909. augusztus 29—31 napjain tartott *Egyházi Főtanács jegyzőkönyve*. Kolozsvár, 1909. 189.

²² XVI. évf. 66. szám.

²³ Az 1914. november 29—30 napjain Kolozsvárt tartott *Egyházi Főtanács jegyzőkönyve*, Kolozsvár, 1914. 79—80.

²⁴ 40—1914. U. P. sz. irat.

²⁵ Városi tanács 15.728—1916. sz. irata.

²⁶ Unitárius Közlöny, 1920. április, 50. 1.

²⁷ Székelyudvarhelyen jelent meg 1927-ben a szerző kiadásában.

²⁸ Kézdivásárhelyen jelent meg 1931-ben a szerző kiadásában.

²⁹ 1930—1942 között jelent meg, nyolcadrét alakú, 4—16 oldalú lap.

³⁰ A pályamunkák szerzői: Demény Andor, Sáska László, Guth Ferenc, Matta Árpád, Halász Kálmán és Kós Károly.

³¹ Dr. Voicu Cornel.

³² 1936. január 26-i szám.

³³ *A brasovi unitárius egyházköztség megalapítása, küzdelmei és célhoz jutása*, KerMagv LXVIII (1936) 116.

³⁴ IV. évfolyam (1936) 109. szám.

³⁵ XLVI (1936) évfolyam, 103—107.

³⁶ LXVIII (1936) 41—42.

³⁷ Egyháztársadalmi, hitéleti és missziói célokat szolgáló lap. Utolsó száma 1941. decemberében jelent meg (III. évf. 12. sz.).

³⁸ Közoktatásügyi minisztérium 61.941—1940. V. 17. számú irata.

³⁹ 1936-ban jelent meg Kolozsvárt, a szerző kiadásában.

*

* *

Az egyházköztség történetének további adatait a brassói unitárius egyházköztség irattarából, jegyzőkönyveiből, lelkészi jelentéseiből és saját visszaemlékezéseiből vette a szerző.

TÖRÖK ARON

A MEGÚJULÓ ÉLET HIMNUSZA

Zsolt 104,30

Ha szép tavaszi napon egy magas hegycsúcsról nézünk bele a természetbe, Istennek magával ragadó, pompás virágoskertjébe, valami ki-magyarázhatatlan, felemelő érzés járja át egész lényünket. Érezzük, és csaknem látjuk, hogy milyen ütemben dobban a föld szíve s e dobbanástól hogy pattan a rügy, siet a patak, feszül az életáram, nő és újul meg minden. E mindent átható szent akarás és igyekevs közepette önkénytelenül dobban belénk valami rejtelmes erő hatására: ember, jöjj és lásd, érezd meg, hogy van valami szép és felemelő a te életedben! Jöjj, derüljön arcod és lelked, s tanuld meg, hogy az a láthatatlan szellem, mely téged alkotott, nemesebb és nagyobb, mint a legmerészebb, legmesszebbreszálló gondolatod! Jöjj és higgy az Ő jóságos szándékában, mert íme Ő veled van, átöleli, felvirágoztatja nemcsak egyéni életedet, de átöleli, felvirágoztatja környezetet, keze nyomán gyönyörűséges világa bontakozik ki, hogy „szébb legyen a föld és boldogabb rajta az élet“.

Onnan, a hegycsúcsról mintha más lenne mindennek nemcsak a színe, de tartalma, lényege is. Miért? Hiszen nem történt semmi különös, csak Valaki lehelletével megérintette az alvó természetet, parancsát zengte a világba s az — felébredve — színes álmokat mesél most nekünk.

„Valaki fehérbe, pirosba, sárgába öltöztette a fákat. / Valaki felicomázta a túskebokrokat is, / hogy évenként egyszer ők is szépek legyenek. / Valakinek gondja van, hogy zöldüljenek a vetések, / legyen csalán és gyöngyvirág, mézfű és bürök / s mindenek öltözzenek ünneplőbe. / /.../ Valaki tavaszt, változást patakozott a világra; / sziklából, földből, állatkból / hangokat, színeket, szirmokat, változást csihol ki Valaki.“

Szemünk és lelkünk mosolyogva, boldogan szemléli az álmokat mesélő nagy természetet s nem tud betelni színével, szépségével, illatával. Elfelejtünk mindent egy pillanatra, ami gondot okozva fárasztott, s csak állunk gyermeki csodálkozással, szótlantul, boldogan. Valaki így akarja, Valaki így szereti gyermekét, az embert.

A tavasz érkezése minden esztendőben mintha kicserélne minket. Pedig ami történik, az törvényszerű és természetes. Rügy fakad, virágok feslenek, magasba nyilazott pacsirták dalolnak, élethimnusz zendül-csendül bele a világba. De más lesz maga az ember is. Mondhatná valaki,